

DISKUSIJA

Revija za sociologiju, Vol. VIII, 1978 (3—4); 31—72

IVAN KUVACIĆ:

Nekoliko općih napomena koje su opće poznate, ali s nečim se mora početi. Predmet naše diskusije trebao bi biti položaj sociologije u našoj zemlji i to prvenstveno kao struke. To znači, nije slučajno da smo se okupili, postoji takav interes da govorimo o sociologiji kao profesiji, kao struci.

Prva napomena koju bih ja kratko rekao sastoji se u tome što je sociologija moderna disciplina, što se razvila u vezi s industrijalizacijom i urbanizacijom i što je posebno u svojem empirijskom, istraživačkom dijelu dosta usko povezana s razvojem velikih urbanih aglomeracija, što se dobro vidi u Americi a i drugim zemljama. Međutim, nije ona ostala samo na tome, jer je nešto kasnije, početkom našeg vijeka kad je došlo do ratova, revolucija i velike ekonomske krize, izišla dosta brzo na globalni plan na taj način što artikulira političke sukobe, klasne sukobe, i što one metode koje je pokušala ostvariti na nižem empirijskom nivou, recimo u Americi, pokušava onda razviti i na tom globalnom planu.

Naravno da u tom njenom razvoju, osobito kad je došla do globalnog plana, postoje veoma velike suprotnosti i te suprotnosti odražavaju suprotnosti koje postoje u društvu. Mislim da ne treba posebno naglašavati da je tu osnovna kontroverza između građanskih orijentacija s jedne strane i marksističkih koncepcija s druge.

Naravno da u svakoj zemlji sociologija ima svoje vlastite specifične karakteristike, da svugdje stavlja u skladu s prilikama u centar nešto vlastito, specifično. Tako je normalno da, recimo, sociologija u Japanu ili Indiji itd. stavlja u centar odnos između tradicije i modernizam, kao što je normalno da je u Italiji osnovni problem odnosa sjevera i juga, u Jugoslaviji problem samoupravljanja, u Švedskoj odnosi u modernoj porodici itd.

U spomenutim i mnogim drugim zemljama sociologija se nije razvila kao neka moda. Naime, veoma često nailazimo na takvo tretiranje ekspanzije sociologije, posebno među tzv. tradicionalnim disciplinama koje s određenim podozrenjem gledaju na razvoj sociologije. Rekao bih da se sociologija razvija kao struka koja je neophodna za razvoj društva, razvoj industrije, masovnih komunikacija, slobodnog vremena, itd.

Druga opća napomena, koju bih rekao, jest da sociološki pristup nužno uključuje **kritičnost**, odnosno **distancu** prema predmetu kojeg artikulira i kojeg nužno kritički ocjenjuje. To, drugim riječima, znači da je za razvoj sociologije neophodan preduvjet **demokratičnost** situacije, **demokratičnost sredine** u kojoj se razvija. Mislim, stvar je potpuno jasna, jer nije nimalo slučajno da se sociologija nije razvila ni u fašističkoj Njemačkoj niti u Italiji, da je uopće nije bilo u drugim fašističkim zemljama. Nema je ni u Sovjetskom Savezu za vrijeme Staljina, a isto tako nije slučajno da se od svih socijalističkih zemalja sociologija najprije počinje razvijati u Jugosla-

viji u vezi s razvojem samoupravnog sistema. Ja ne bih sada davao nikakvu platformu, svatko od nas će potpuno slobodno o tom problemu raspravljati. Jedino što mislim reći jest da se koncentriramo na našu situaciju.

Naime, u samom početku neki su nam zamjerali što govorimo o krizi. Kada smo mi poslali ovaj poziv da ljudi dođu ovdje i da se o tome raspravi, taj je poziv, kao što vidite, naišao na dosta dobar odaziv. Neki ljudi, neki drugovi su nam rekli da je zapravo govor o krizi provokativan, da to nije trebalo na taj način raditi jer da se na taj način, tobože, stvara nekakva platforma. To, po mojem mišljenju, uopće nije točno. To nije nikakva platforma. Svatko tu potpuno slobodno raspravlja i govori. Netko će reći da jest kriza, netko će reći da nije, zato smo se tu sastali da o tome raspravimo.

Prema tome, ne bih odmah sada govorio o krizi, nego bih rekao da me neke stvari u našoj situaciji razvoja sociologije zabrinjavaju. Mene zabrinjavaju, kao čovjeka koji radi na tom području, čije je to životno opredjeljenje, prema tome nešto što je najuže povezano s mojim egzistencijalnim položajem. Fakat je, da u posljednjih pet do šest godina uopće nema stručnih sastanaka na općejugoslavenskom planu za koje mi znamo da su odigrali izvanredno veliku ulogu u razvoju sociologije. Dosta je da se sjetimo sastanaka u Splitu, u Portorožu itd. Tih sastanaka nema. Prema tome, možemo zaključiti da je očito došlo do krize u pogledu organizacije tih skupova koji su bili izvanredno značajni.

Dalje, mislim da nas treba zabrinjavati okolnost što temeljnih i ozbiljnih socioloških istraživanja nema u tako velikoj mjeri kao što je bilo prije. Recimo, ako govorimo o situaciji kakva je kod nas u Hrvatskoj, onda me jako zabrinjava činjenica što već nekoliko godina nema »Revije za sociologiju«, što uopće ne izlazi taj časopis koji je značajan za nas kao struku. Treba razmisliti, koji su razlozi da ovako važna stvar kao što je stručni časopis ne izlazi, iako kažu da ima novaca.

Ista je stvar s jednim časopisom koji je kod nas u Zagrebu veoma značajan, a našoj sociologiji izvanredno značajan, to je »Sociologija sela«. Ona uopće ne izlazi, a taj časopis ne samo da je bio solidan i poznat u našoj zemlji već je bio poznat i u svijetu.

Isto tako zabrinjava me i društvena osnova sociologije. Vi znate da u tom pogledu postoje različita gledišta. Moj dobar prijatelj Završki danas je govorio o tome da se u tom pogledu ne trebamo zabrinjavati, međutim, budući da radim sa studentima i vidim kakve generacije dolaze, ja sam tu zabrinut u vezi sa situacijom da sociologija i filozofija kao formacijski predmeti ne postoje više u srednjoj školi, pa se postavlja pitanje nije li i to jedan od razloga — dosta značajnih — da se dovodi u pitanje društvena osnova sociologije kao discipline, jer važno je da mladi ljudi o toj disciplini čuju i prije nego dođu na fakultet, inače, kako će doći na fakultet. Naravno, reći će se da se ona predaje u mnogim drugim disciplinama, možemo navesti ne samo marksizam nego mnoge druge discipline. Međutim, ovdje se radi o sociologiji kao struci pa, prema tome, pitanje je možemo li biti zadovoljni s tim i da li se nešto u tom pogledu može napraviti.

Zaključio bih s tim da ako i postoji kriza — a ja smatram da se ta riječ može upotrebiti — onda je ona ipak privremenog karaktera jer je po mom mišljenju, dosta uvjetovana vanjskim objektivnim faktorima. Ali, s druge strane, tu krizu očito pojačava, okolnost novog nekonsolidiranog područja — jer sociologija je novija disciplina — još nema iskustva i nema dovoljno čvrstine za borbu protiv snaga koje unose zbrku i blokiraju razvoj. Važno je da mi na ovom okruglom stolu analiziramo položaj sociologije, da sagledamo situaciju i vjerojatno će odatle proizići neke inicijative.

JOŽE GORIČAR:

Drugarice i drugovi, ja ovom prilikom ne bih ponavljao diskusiju koju smo imali u Sloveniji početkom ove godine, i koja je, bar što se tiče pisanih priloga u časopisu »Naši razgledi«, bila prilično plodna ali koja do sada, na žalost, nije dala opipljive rezultate. I to je jedan od razloga da smo opravdani ako govorimo da s našom sociologijom nešto nije u redu. Ja sam u svom članku koji je pobudio polemiku ovlaš provokativno govorio o krizi, i to o velikoj krizi, naše i ne samo naše, već sociologije u Jugoslaviji, ali ja ne inzistiram baš na toj riječi. Svi se slažemo da s našom sociologijom nešto nije u redu i da to treba ispraviti. Ali ako hoćemo nešto što nije u redu ispraviti, onda trebamo ukazati na uzroke sadašnjeg stanja.

Naravno, pitanje uzroka krize jest prilično kompleksno, ono obuhvaća široko područje i rasprostire se u rasponu od fundamentalnih teoretskih metodoloških problema ne samo sociologije nego i društvenih znanosti uopće u našem današnjem trenutku — bar nekih društvenih znanosti kao što je, recimo politologija, socijalna psihologija, znanosti koje su veoma blizu sociologiji — pa preko društvenog odaziva na rad naših sociologa, što znači u prvom redu korištenje ili nekorištenje rezultata socioloških istraživanja, pa sve do politike, njenog odnosa do rezultata tog istraživanja, do sociologije i društvenih znanosti uopće.

Razumljivo je da u jednom kratkom izlaganju ne mogu osvijetliti sve uzroke o kojima bi trebalo govoriti, a kamo li da bih mogao čestito argumentirati svoja stajališta. Iz tog razloga ja bih se ograničio samo na to da navedem nekoliko svojih mišljenja, uglavnom u vidu hipoteza. Ako, bih naime, htjeo ova svoja stanovišta argumentirati, najprije bi mi nedostajalo vremena a drugo, što je još važnije, ovakva argumentacija tražila bi prilično široku informaciju o stanju u sociološkim društvima po Jugoslaviji. S takvom informacijom nažalost, ne raspolazem, a jedan od uzroka je u tome što je posljednjih šest do sedam godina uopće prestao ili bio prekinut svaki komunikacijski kontakt među sociološkim centrima u zemlji tako da ne znamo jedni za druge što radimo, što mislimo itd., itd. S druge strane uvjeren sam da bi, ako bismo htjeli temeljito proučiti stanje naše sociologije u kojem se ona danas nalazi i o kojoj govorimo da s njom nešto nije u redu, bila potrebna čak i neka istraživanja koja bi iziskivala duže vrijeme.

Poziv Sociološkog društva Hrvatske na ovaj simpozij ispravno utvrđuje da se stanje o kojem govorimo počelo pojavljivati u nas početkom sedamdesetih godina. Možda bismo mogli uzeti kao granicu, između uspješnog razvoja i kasnijeg, recimo, stagniranja naše sociologije, znanstveno savjetovanje Jugoslavenskog udruženja za sociologiju u Portorožu koje je održano početkom 1972. godine. Na tom savjetovanju raspravljali smo s velikim učešćem istraživača, znanstvenih radnika s područja društvenih znanosti, ne samo s područja sociologije, već su tamo sudjelovali i kolege iz drugih društvenih znanosti bliskim sociologiji, dakle, raspravljali su tada o veoma aktualnoj temi — »Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije«. Zaista, to je bilo doba prilično burnih društvenih i društveno-političkih zbivanja i konfliktnih situacija u našoj zemlji koje bismo mogli okarakterizirati malograđanskom nacionalističkom histerijom u nekim našim društvenim sredinama na jednoj strani i pokušajima povampiravanja velikodržavnog unitarizma i centralizma na drugoj. Ali, tada se događalo nešto drugo. U to doba događaju se i poznati događaji ili da upotrijebim riječ Predraga Matvejevića — slučajevi — na nekim našim fakultetima kao i slučaj s »Praxisom«.

Ti slučajevi zahvatili su i neke naše znanstvene radnike s područja sociologije i nekih drugih društvenih znanosti. Nemam namjeru ni mogućnosti da te slučajeve ovdje ocjenjujem, vrednujem ili da pripisujem krivnju za njih bilo jednoj, bilo drugoj strani ili objema. Ja ih naprosto iznosim, konstatiram ih, uvjeren da je u njima svakako jedan od glavnih uzroka krize o kojoj danas govorimo. Ovi slučajevi, kao što sam spomenuo, doveli su do neke komunikacijske disonance ili, bolje rečeno, možda do nekog komunikacijskog prekida došlo između izvjesnog broja sociologa, politologa, filozofa na jednoj strani i političara na drugoj.

Ovaj komunikacijski prekid proširio se na cjelokupnu sociologiju, ako ne i na društvene znanosti uopće, na jednoj strani i na politiku na drugoj. Ili drugim riječima, prestalo je svako pozitivno komuniciranje između sociologije i politike, a naša sociologija se našla u nekakvom društveno-političkom vakuumu. Mislim da ćete se složiti samnom ako konstatiram da je za sociologiju naročito u jednoj socijalističkoj zemlji veoma teško ako mora živjeti i razvijati se u društveno-političkom vakuumu. Zašto?

Posrijedi je pitanje marksizma ili, točnije, pitanje onog pravog marksizma. Oprostite što upotrebljavam ovu frazu koja je toliko puta upotrebljena i toliko puta zloupotrebjavana, ali upotrebio sam ju zbog toga da ukažem na ono shvaćanje marksizma koje, po mojem mišljenju, ne samo po mojem, to je danas mišljenje mnogih — jedino može da odigra snažnu pokretačku snagu u povijesnim zbivanjima suvremenog društva. Naime, kod tako shvaćenog marksizma mislim na otvorenu teorijsku misao, koja proizlazi iz temeljnih filozofskih, antropoloških, ekonomskih i socioloških ishodišta klasika, otvorenoj za sve novo i progresivno, kako na području društvenih znanosti, tako i na području društvene prakse, ne samo kod nas i ne samo u socijalističkim zemljama, nego i u svijetu.

Pod novim i progresivnim u tom kontekstu podrazumijevam naročito sve one ideje i društvena kretanja koja doprinose ili mogu doprinijeti oslo-

bađanju čovjeka od svake podređenosti bilo kakvoj vlasti ili društvenoj moći, kao i oslobađanju od bilo kakvog otuđenja, i koja mu otvaraju mogućnost i stvarnost slobodnog stvaralaštva kao istinski ljudskog bića.

Sve je to na koncu, i temeljna misao, da ne kažem filozofija našeg samoupravljanja kao vizije društva slobodnih proizvođača i stvaralaca. Upravo iz tog razloga, tj. zbog usmjerenosti k izgradnji samoupravnog društva, mislim da je takvo, u najkraćim crtama skicirano, shvaćanje nedogmatskog maksizma danas prisutno i u najvećem dijelu naše politike. Možda sam u tom pogledu malo utopičan, ali nekoliko utopija neće škoditi. Prošla su vremena katekizamskog interpretiranja marksizma kao kodeksa jednom za svagda danih apsolutnih istina i nadam se da nisam previliki optimist ako tvrdim da bismo na tim ishodištima mogli započeti dijalog s politikom i tako pokušati da probijemo društveno-politički vakuum u kojem se, kao što sam rekao, naša sociologija na žalost još uvijek nalazi.

Evo, drugarice i drugovi, ja se već neko vrijeme, od kraja prošle godine bavim tim pitanjem i bavim se nekom mišlju koju će možda neko smatrati neizvedivom, utopijskom, ali ja ću je ovdje iznijeti. Naime, mislim da bi se moglo u izvjesnom kraćem ili druljem vremenu doći do toga da organiziramo jedan sastanak nekolicine naših sociologa s nekim našim političarima s kojima bismo mogli otvoreno govoriti. Tako bi se možda mogao probiti taj društveno-politički vakuum.

Među uzrocima neugodnog stanja o kojem govorimo moram spomenuti bar još jedan takav uzrok. Okolnosti o kojima sam govorio, u velikoj mjeri utjecale su na to da su se u to vrijeme pasivizirale, kako Jugoslavensko udruženje za sociologiju, tako i neke republičke sociološke organizacije, odnosno neka republička sociološka društva. U njihovim vodstvima bili su i kolege koji su tada stajali bilo neposredno pod udarom tih »slučajeva« ili su se, pak, iz čisto kolegijalnih, prijateljskih, idejnih, ili bilo kojih drugih razloga s tim kolegama solidarizirali.

Gledamo li na situaciju s današnje perspektive onda se usuđujem tvrditi da do ove pasivizacije u odnosu na stručnu organizaciju sociologa ne bi smjelo doći i da je ova pasivizacija izvjesnog broja naših, inače istaknutih socioloških radnika, toj stručnoj organizaciji više štetila nego koristila. Danas smo u položaju koji nas prisiljava da moramo početi tako reći iznova ako hoćemo opet na noge i da osposobimo naše stručne organizacije da igraju onu ulogu koju su nekada veoma uspješno igrale. To se, naravno, ne može postići odmah organiziranjem jednog glomaznog kongresa koji bi, po mom dubokom uvjerenju, stajao na veoma labilnim nogama i skoro sam uvjeren da poslije tog kongresa situacija ne bi bila ništa bolja ili bar ne mnogo bolja od one kakva je sada. Naprotiv, treba najprije učvrstiti republička društva, treba pokušati da se ponovo oživi rad sekcija koje su nekada, bar neke od njih, veoma intenzivno i dobro radile i da se afirmira Jugoslavensko udruženje za sociologiju ne nekim glomaznim kongresom (ja nisam u principu protiv kongresa nego sam protiv kongresa odmah i sada u toj situaciji), nego da se ovo naše udruženje najprije pred našom društvenom javnošću afirmira na skromniji ali solidno pripremljen način: priređivanjem, recimo, znanstvenih skupova kao što su nekada bili, inten-

ziviranjem radova sekcija itd. A najvažnije, po mojem mišljenju, jest uspostavljanje komunikacijskih kanala između centara sociološkog rada, a ako je ikako moguće i uspostavljanje komunikacijskih veza između naše sociologije, njezinog rada u našem socijalističkom samoupravnom demokratskom društvu i društva u cjelini. Jer — na kraju — kako je nedavno zapisao jedan naš sociolog kulture, čitaju o svojoj vlastitoj društvenoj situaciji skoro samo i jedino kroz literaturu i poeziju i naučeni su da se informiraju o društvenoj situaciji u kojoj žive, kroz beletristiku a ne kroz dobro i razumljivo pisane sociološke tekstove koji bi proizlazili iz socioloških istraživanja aktualnih problema kojih, kako znamo, u našem društvu nije malo.

ESAD ĆIMIĆ:

Bilo bi, dakako, pretenciozno da govorim o značajnim fazama u razvoju sociologije na našem domaćem tlu. Svojom bih intervencijom htio samo pružiti neke natuknice. Kao izvjesnu kritičku podlogu najprije bih iznio u obliku skice teorijsko-metodološko polazište na kojem izrasta kriterologija mog pristupa. Živeći u svijetu ljudi zacijelo imaju određeni nazor o njemu kao cjelini — kako pojedinci tako i grupe i čitavi kulturni i povijesni sklopovi. Budući da su svijet i čovjek povijesni, različiti (i suprotstavljeni) nazori na svijet također su u povijesnoj mijeni.

To što implicira i filozofske i druge elemente, međutim, ne znači da je nazor na svijet već samo po sebi filozofija (ili religija ili negativna religija u smislu neartikuliranog ateizma, na primjer). Filozofija, doduše, polazi od nazora na svijet, nadovezuje se na njega, ali se na njemu (kao ni na zdravom razumu) ne zaustavlja. Za razliku od njih, filozofija je metodičko i argumentirano izvođenje iz polaznih pretpostavki, njihova razrada i produbljavaње koje uvijek ostaje hod na otvorenom horizontu u kojem je svaki odgovor na pitanje bremenit mogućnošću novog pitanja.

I marksistička teorija, kao kompleks filozofskih, socioloških, ekonomskih i političkih ideja, može imati opću svjetonazornu razinu i biti konstitutivni dio određenog nazora na svijet i povijesnog angažmana, ali kao teorija revolucionarne prakse mora ili i dalje. Također, metodički preispitivati i verificirati životnost svojih filozofskih, antropoloških pretpostavki, tražiti, širiti i osmišljavati mogući prostor njihovog povijesnog ozbiljenja.

O svojoj metodi s užeg epistemološko-metodološkog stanovišta, Marx govori u Grundrissima. Kaže da treba početi s **realnim** i **konkretnim**. No, to može biti još uvijek veoma apstraktno, neodređena cjelina, ako se **analitičkim putem** od tog zamišljenog konkretnog ne ide na sve jednostavnije apstrakcije, uproštenije pojmove (stanovništvo tako ostaje apstraktan pojam, ako se izostave klase od kojih se sastoji; s klasama je isto, ako se ne znaju elementi na kojima se temelje — kapital, najamni rad, novac, cijene).

Istražujući kapitalizam kao tip društveno-ekonomskih odnosa, Marx je primijenio **apstraktno-analitički postupak**. To znači da se bitne osobine istraživane pojave i osnovni odnosi neke složene društvene zbilje izdvajaju apstrakcijom, da bi se analizirali u što čišćem obliku, a privremeno se ostavljaju po strani razni pojavni oblici te zbilje.

Da bismo ponovno stigli do konkretnog od čega smo i pošli, **ali ne više kao neodređene cjeline već kao određenog totaliteta**, treba ići drugim, **sintetičkim putem**. (Analiza i sinteza dijalektički su povezane, te je Marxova metoda analitičko-sintetička!). To konkretno i jest konkretno zato što je jedinstvo više pojedinačnih određenja. U procesu mišljenja konkretno se javlja kao **rezultat** iako je polazna točka našeg opažanja i predočavanja.

Zato Marx misli da je Hegel imao iluziju kad je smatrao da je mišljenje pokretač i osnova realnog svijeta i čovjeka, te da mišljenje proizvodi svijet. Međutim, to sintetičko penjanje od jednostavnih apstrakcija (dobivenih analitičkim putem) prema konkretnom, kao totalitetu pojedinačnih određenja, **samo je metoda, način na koji mišljenje prisvaja konkretno kao totalitet**, a realni svijet postoji i izvan pojma u svojoj samostalnosti. Istraživačka metoda to treba imati u vidu i voditi računa o društvu sa svim njegovim stvarnim odnosima. To i objašnjava zašto se Marx u svojim istraživanjima služio različitim (istraživačkim) postupcima koje je metodički povezivao: **analitičkom apstrakcijom i sintetičkom konkretizacijom cjeline, empiristički shvaćenom indukcijom i deduktivnim razvijanjem polaznih pretpostavki**.

Potcrtajmo da je Marx osnovne apstrakcije (pretpostavke »čistog« kapitalizma, odnose samo u proizvodnji, odnose između kapitala i najamnog rada itd.) metodički povezivao s raznim oblicima društvenog života pa tako one nisu ostale prazne, jalove i uzaludne. Upravo to povezivanje i proširivanje spoznaja o iskustvenom sadržaju totaliteta zahtijeva **primjenu indukcije**.

Prelazeći na hipotetičku skicu razvoja naše sociologije možemo ustvrditi, a da se ne izlažemo velikoj opasnosti, da je naša sociološka misao — s malim izuzecima — bila sasvim udaljena, i na početku i na kraju, od Marxove teorijsko-metodološke zamisli.

Prvu bismo fazu mogli označiti, u izvjesnom smislu, kao **egzegezu**. Naime, tada je bila rasprostranjena manira po kojoj se, s više ili manje osnova, dedukcijom izvodilo i prikazivalo kao neosporno sve ono što je, prema onom tko je to radio, bilo u skladu s nekim stavom iz djela klasika. Njihovim tekstovima se prilazilo s oreolom svetosti, što nije dopuštalo bilo kakvu kritičku analizu.

Ma koliko bilo paradoksalno, uz obilje promašaja, ova faza je »donijela« i neke sociologe koji su, na posve drugačijim pretpostavkama i na drugim temama (a ne samo na temi odnosa dijalektičkog i historijskog materijalizma na jednoj i sociologije na drugoj strani!), počeli valjano filozofirati. Druga faza, kao prirodna reakcija na prethodnu, bila je sva u znaku **empirističke** usmjerenosti. Ona je, u svakom slučaju, bila izvjesno osvjetljenje, ali je izbacila i ne malo sociologa koji su postali invalidi opće kulture. Kao da je u to vrijeme bilo dovoljno ovladati s nekoliko stručnih termina, pa biti znanstvenik!

Nije bez osnova primijetiti da je pozitivna strana ove faze u tome, što se počelo kako-tako sociološki proučavati **naše** društvo. Time su se, postupno, otkrile granice dosega ovog pristupa.

Nakon što se iscrpila, empiristička faza je ubrzala vlastito prevladavanje pa treću fazu možemo nazvati, uvjetno, **sintetičkom**. Ona se granala u dva smjera. S jedne strane, marksistička teorija društva suočavala se s građanskim modernim sociološkim teorijama (funkcionalizam, strukturalizam i druge); s druge strane, podrazumijevajući ovo suočavanje, javila se potreba za prevladavanjem jaza između empirijskog i teorijskog pristupa.

Sva iole značajnija ostvarenja u okviru naše sociologije smještena su baš u ovu fazu. Ona, na žalost, nije — bar za sada — bila duga vijeka. Nastupila je rezignacija koja je dijelom i zbivanjima u širem društvu iznuđena; istini za volju treba reći, da je ona proizašla i iz određene stvaralačke nemoci ne malog broja sociologa koji su već pružili ono što je moguće u okviru svojih teorijskih orijentacija.

Na kraju, čini se da je krajnje vrijeme da uspostavimo što precizniju sociološku dijagnozu stanja unutar znanosti kojom se bavimo. Društveni okvir je, bez dvojbe, veoma značajan za svako pa i za sociološko stvaralaštvo, ali ne bismo smjeli predvidjeti da i naše individualne mogućnosti silno doprinose kako valjanom percipiranju tog okvira, tako i stupnju razvoja sociološke znanosti u ovom društvenom trenutku.

IVAN KUVAČIĆ:

Probleme izazivaju određene situacije koje postoje kod nas na Filozofskom fakultetu i, još konkretnije, na Odsjeku za sociologiju. Naime, tko pozna našu sociološku orijentaciju — a mi smo zapravo svi u njoj i sad nekako tu smo se i našli da vidimo što smo radili i što treba dalje raditi nakon ovih petnaest godina. Mislim da vam je svima prilično jasno da je ovo što sam rekao — humanistička perspektiva sociologije — sigurno jedna od perspektiva jer postoje i druge u sociologiji, ali je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu a i sociologija uopće u Hrvatskoj pretežno s takvom orijentacijom. Nalazimo se na Filozofskom fakultetu i nekako smo zajedno s humanističkim disciplinama i ja sam to u stvari i napisao, kao što sam rekao, potaknut nekim inicijativama koje idu za tim da se dovede u pitanje takva orijentacija sociologije. Postojali su i prijedlozi da se sociologija, kao studij koji je formativan, koji stvara sociologe, locira drugdje, da se izdvoji iz Filozofskog fakulteta i da se uklopi u jedan drukčiji kontekst s izrazitom koncepcijom da sociologija i nije humanistička disciplina već da ona spada u korpus tzv. društvenih znanosti koje prema toj interpretaciji nemaju humanističku konotaciju. Te su inicijative kod nas dosta realne. Došli smo do takve situacije da je kod u Hrvatskoj usvojena klasifikacija znanosti i u toj klasifikaciji znanosti sociologija se ne tretira kao humanistička disciplina već je potpuno izdvojena iz korpusa humanističkih disciplina i stavljena među društvene discipline. Mi se ne suprotstavljamo tome da je sociolo-

gija društvena znanost, međutim nastojanja da društvena znanost kao takva nije humanistička, to je ono protiv čega se borimo i protiv čega ustajemo.

U toj je tendenciji izražena namjera i trend da se sociologiju odvoji od filozofije. Često se govori o nekim projektima, o potrebi stvaranja jednog novog modernog fakulteta društvenih znanosti. U tom slučaju, predlažemo da sa sociologijom ide filozofija i druge srodne društvene znanosti. Tada se obično daje primjedba da filozofija tu ne spada, a mi bismo bili, recimo s ekonomijom, pravom ili nekim srodnim disciplinama.

Baš u tom kontekstu sam i napisao ovaj rad, iako je onome tko pozna ono što sam pisao kao i moje knjige jasno da je to moja orijentacija, da se ja zalažem za humanističku perspektivu u sociologiji.

Što se tiče našeg položaja na Filozofskom fakultetu, mogao bih reći da smo tu stvarno dobro prihvaćeni i da ima dosta disciplina s kojima mi surađujemo.

Naravno da ima nekih grupa na našem veoma velikom fakultetu, (ima oko dvadesetak grupa), koje na sociologiju baš ne gledaju dobronamjerno. To su, rekao bih, neke tradicionalne grupe za koje je sociologija disciplina koja unosi nemir. Međutim, naglašavam da takva situacija ne prevladava. Većina grupa na našem fakultetu s nama surađuje i ulazi u odnose koji su i za nas i za njih veoma dobri i korisni.

Naravno, mi smo, prije svega, usko povezani s filozofijom. Znete da sociologija historijski odatle proizlazi i da mi s filozofijom usko surađujemo i jedan od osnovnih razloga da je naša orijentacija humanistička i kritička jest upravo u tome što se nalazimo u veoma bliskom i neposrednom kontaktu s filozofijom, posebno s filozofijom koja se predaje na našem fakultetu.

Pišući taj tekst polazio sam od pretpostavke — mislim da se to može i dokazati — da sociologija odnosno sociološka orijentacija, posebno sociološka orijentacija u našoj zemlji nužno mora biti humanistički orijentirana. Jer, ako se postavi pitanje, što je zasluga Jugoslavije na području društvenih znanosti, onda bih rekao da je njena nesumnjiva zasluga upravo to što smo prije svega, razvijali društvenu znanost o čovjeku a tek onda o sistemu. Dakle, čovjek, njegova sudbina i njegov položaj i pitanje vizije boljeg društva i boljih uvjeta za život jest ono što je osnovno u našoj orijentaciji.

Isto tako, s metodološkog gledišta ta se pozicija dobro može braniti. Ukoliko se radi o najelementarnijim empirijskim istraživanjima koja nikada ne zanemaruju podatke i ako se hoće doći do onoga što je sociološki relevantno, dakle kada se dolazi do interpretacije onda se ti empirijski podaci recimo u slijedu Marxa i drugih istaknutih predstavnika društvenih znanosti reinterpreteriraju na dijalektičkom nivou. Drugim riječima, to znači da sociologija nije samo znanstvena disciplina već je ona u isto vrijeme, bar po mojem shvaćanju, intelektualna ili životna avantura. Kao takva ona pretpostavlja viziju svijeta koja ne može biti vrijednosno neutralna. U tome je neotuđiva od filozofije jer i jedna i druga, svaka na svoj način, traže odgovore na pitanja o čovjeku i o njegovoj sudbini. Prema tome, sociologija

kao i ostale humanističke znanosti postaje utoliko više filozofska ukoliko obuhvatnije i preciznije spoznaje predmet svojeg istraživanja, jer onda ona mora doći do određene vizije, do određenog globalnog zahvata i tu se bezuvjetno susreće s filozofijom.

U svojem izlaganju naglasio sam da sociologija u svojem razvoju nailazi na mnoge zapreke. Naravno, jedan od razloga zbog kojih dolazi do zapreka jeste kritičnost sociologije. Jer, ni jedan sistem, ni jedan režim ne voli da se oštro i kritički govori o datoj situaciji. S druge strane, sociologija i u akademskim krugovima nailazi na određene zapreke upravo zbog otpora tradicionalnih disciplina. Jedan od razloga da se sociologija nije značajnije razvila u Grčkoj, Švicarskoj i u južnoj Italiji jeste upravo u tome što tamo dominiraju tradicionalne discipline koje na sociologiju kao dinamičnu disciplinu, koja je vezana uz moderno industrijsko društvo, baš ne gledaju s mnogo dobronamjernosti.

Kod nas je, ponovio bih ono što smo ovih dana govorili — orijentacija sociologije pretežno bila humanistička, posebno kada govorimo o Hrvatskoj i o Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Mi smo kroz ovo razdoblje prešli kroz jedan dosta značajan period, period uspona sociologije, njene aplikacije, što traje do sredine sedamdesetih godina kada, po mojoj ocjeni, dolazi faza potiskivanja sociologije kao moderne istraživačke i analitičke discipline koja kritički razmatra i prosuđuje. Umjesto toga u prvi plan se stavlja integrativna funkcija društvenih znanosti što je, na žalost, poslužilo kao osnova za ponovno širenje dogmatskog pristupa u mnogim oblastima života.

Vratio bih se na pokušaj da nas se klasificira kao disciplinu koja nema nikakve veze s humanističkim znanostima. Naime, mislim da to treba još naglasiti i kritički dovesti u pitanje zbog toga što je sociologija kod nas u svojoj jezgri razvojno najuže povezana s filozofijom, socijalno psihologijom, historijom, antropologijom, političkom ekonoimijom i drugim znanostima. Znači, onome tko poznaje marksizam i poštuje našu društvenu stvarnost neće nikada pasti na pamet da nam predloži iz Amerike uvezenu funkcionalističku klasifikaciju znanosti prema kojoj sociologija ne spada u humanističke discipline. Vjerojatnost takvog prijedloga umanjuje i okolnost što u Evropi prevladava francuska klasifikacija koja je, osim toga, marksistički inspirirana što vrlo dobro znamo u kojoj sociologija tvori jezgro humanističkih disciplina. Svima je poznato da Francuzi imaju drukčiju klasifikaciju.

Usprkos tome u Hrvatskoj je predložena i službeno prihvaćena klasifikacija u kojoj je sociologija kao društvena znanost sasvim izdvojena iz korpusa humanističkih znanosti. Osim što je to, kao što smo ranije pokazali, sasvim suprotno i našoj idejnoj orijentaciji i stvarnom toku razvoja društvenih znanosti u našoj zemlji, time je stvorena zbrka u kojoj se vrlo teško snaći. Naime, s jedne strane u skladu s učenjem o tri izvora i tri sastavna dijela marksizma sociologija ulazi u sastav tih predmeta, dakle, marksizma koji se predaje u srednjoj školi i na fakultetima i naravno tu onda skupa s filozofijom fungira kao humanistička disciplina. Međutim, s druge strane kada se govori o sociologiji kao analitičko istraživačkoj disciplini onda ju se tretira kao društvenu disciplinu koja nema nikakve veze s humanizmom.

Pitamo se kuda to vodi, odnosno, što se time zapravo želi postići. Nadamo se da to nije priprema ili uvod za stav o sociologiji kao buržujskoj antimarksističkoj diverziji jer bi to značilo da nas vraćaju na poziciju s koje smo krenuli upravo prije dvadesetak godina.

Druga alternativa koja proizlazi iz spomenute podvojenosti vodi shvaćanju prema kojem sociolog kao i svaki drugi ekspert stručno obavlja ono što se od njega traži ne ulazeći u pitanje čemu to služi i kuda to vodi. Jasno je da jedno i drugo stavlja u pitanje razvoj sociologije kao znanstvene discipline.

MIROSLAV RADOVANOVIĆ:

Pitanje o kojem je govorio prof. Kuvačić, problem klasifikacije nauka i pitanje gde je mesto sociologije ima i teorijski i praktičan aspekt i značaj. Tako, na primer, u SR Srbiji, u naučnoj politici SIZ-a za nauku, sociologija je pridodata demografiji. Kada se planiraju (ako se uopšte planiraju), sredstva, teme i raspisuju konkursi — sociologija i demografija čine jednu jedinicu. U stvarnosti, demografija je u znatno povoljnijem položaju u odnosu na sociologiju jer se razvija na tri fakulteta i dva-tri instituta. Sociologija »tavori« na upola manje institucionalnog prostora. Mi u praksi skoro da i nemamo naučnu politiku koja bi se bavila proučavanjem, racionalnom organizacijom i svrsishodnim usmeravanjem nauke. Samoupravne interese zajednice deluju pretežno kao »isplatne blagajne« (ponekad za izrazito »GG-grupe« i vešte pojedince) koji uspevaju da se proguraju do rascepnih sredstava.

Želeo bih da ukažem da bi sociologija morala da se redefiniše i da se bori da od »muzejske« ili pomoćne nauke raznih posebnih disciplina, u našoj društvenoj stvarnosti postanemo što ona stvarno u svojoj biti jeste — najopštija fundamentalna teorijska nauka o zakonitostima strukture i kretanja ljudskog društva i čovečanstva. Pod sociologijom ja, dakle, ovde podrazumevam: 1) teorijsko-kategorijalni sistem opšte i sistem specijalnih socioloških disciplina i posebnih oblasti socioloških istraživanja, 2) sistem u čijem središtu stoji opšta sociologija kao najopštija fundamentalna teorijska nauka o zakonitostima strukture, funkcionisanja i razvoja ljudskih pokolenja, ljudskog društva, društveno-ekonomskih formacija, velikih i malih naroda i čovečanstva. Kao najopštija i fundamentalna teorijska društvena nauka, sociologija je potencijalno i po svom objektivnom položaju vodeća društvena nauka. A to što u društvenoj i u naučnoj stvarnosti još uvek nije tako, posledica je njene velike i višestruke složenosti, relativne nerazvijenosti, društvene zapostavljenosti pa čak i potisnutosti.

Sociologija, dakle, ima potrebu i potencijalnu mogućnost da ima svoje osobeno mesto, relativnu unutar sistemsku i nadsistemsku samostalnost, znači, da ima svoj vlastiti sistem i odgovarajuće podsisteme, da ima svoje mesto u naučnom i društvenom poretku kao sintetičko i integrativno sre-

dište sistema društvenih i humanističkih nauka. A to da li će se ona razvijati kao humanistička disciplina ili ne, po mom mišljenju, ne zavisi toliko od toga da li je u neposrednom susedstvu s tradicionalno humanističkim disciplinama već više zavisi od njene predmetno-sadržinske i teorijsko-metodološke zasnovanosti i realne humanističke usmerenosti kako same sociologije tako i datog društva i njegovih bazičnih ustanova. Humanizam sociologije zavisi od karaktera generalne sociološke teorije, sociološke i šire društvene prakseologije, sociološke i društvene teleologije, sociološke tehnologije, naučne i društvene kontekstologije.

MLADEN ČALDAROVIĆ:

Mislim da se, najkraće rečeno, kriza sociološkog rada u nas javlja uslijed sukobljenosti pozicija znanstvene svijesti, znanstvene metode u istraživanju aktualnih problema, znanstvenog digniteta, — i pozicija ideološkog monopolizma. Dodao bih, ne zaustavljajući se posebno na tome, da smo mi sociolozi također krivi za takvo stanje, da nismo umjeli biti uvijek dovoljno čvrsti u razvijanju pozicija znanstvene misli u tom sukobu.

Evo nekoliko ilustracija iz diskusije koju vodimo na ovome skupu.

Ovdje je bilo riječi kako je sociologija sačuvana u nastavnim programima srednjih škola.

Podsjećam, prije svega, da je diskusija o sociologiji kao posebnoj društvenoj znanosti apsolvirana tokom pedesetih godina. Nije samo Max Adler smatrao da je historijski materijalizam marksistička sociologija, to je smatrao i Buharin. Mi smo diskutirali o tom problemu pismeno i na sastancima. Sada se ponovo vraćamo natrag, forsirajući jedan ideološki koncept i sociologije i historijskog materijalizma, sprovodeći indoktrinaciju i u srednjim školama i na univerzitetima, uvodeći marksizam kao nastavni predmet.

Koliko je meni poznato, samo jedan sociolog, naš kolega dr Vladimir Milanović, uzeo je riječ u široj javnosti i podvrgnuo uvjerljivoj kritici koncept marksizma kao nastavnog predmeta.

Ipak, koncepcija o marksizmu kao nastavnom predmetu i u srednjim školama i na univerzitetima je sprovedena faktično putom ideološkog monopolističkog prava na autoritativni pritisak, na kvalifikaciju i diskvalifikaciju drugačijih mišljenja, na kategorizaciju ljudi koji zastupaju različita mišljenja o tom pitanju. Dakle, prihvaćen je i sproveden niz mjera koje su za sociologe neprihvatljive.

U čemu je bit problema? U diskusiji na ovom skupu je rečeno da srednjoškolci sada uče marksizam. Pitam se kako se uopće može učiti marksizam u srednjoj školi? Moguće je upoznati uvod u pojedine društvene znanosti, u ekonomske znanosti npr. u sociologiju i druge, pa će se već u

tim uvodnim aspektima objasniti što je marksističko stanovište o pojedinih ključnim problemima. Samo tako se može upoznati superiornost marksističkog pogleda na svijet. Ali predavati srednjoškolicima marksizam kao cjelovitu teoriju društva i njegovog razvoja, koja ne proizlazi iz najglavnijih pojedinih društvenih znanosti — to se vjerojatno može izvoditi na neki način, kao što se i izvodi, ali ja mislim da je to u osnovi pogrešno i neizvodivo.

Međutim, ne samo da kao sociolozi, organizirani u udruženjima, nismo dovoljno učinili na afirmiranju rezultata dosadašnjih diskusija o ovom problemu, da se u srednjoškolskoj nastavi i na univerzitetima sprovedu takvi oblici nastave koji će znanstveno, a ne ideološki doktrinarno afirmirati marksizam — nego smo pasivno promatrali kako se napori u tom pravcu (pomoću Sveučilišne znanstvene zajednice za sociologiju u Zagrebu, npr.) upravo obrnuto kvalificiraju, s bučnom parolom: »Istjerali su nam marksizam s univerziteta«.

Dalje, osvrnuo bih se na činjenicu da se ne koriste rezultati socioloških istraživanja. To je, dabome, bolest i u drugim zemljama. Poznato mi je da je sociološki institut na Columbia univerzitetu u New Yorku pokrenuo poseban projekt koji je imao zadatak da istraži rezultate njihovih dotada objavljenih istraživanja, ali nisam vidjeo izvještaj o tom projektu. Mi nemamo niti publicirane sve sociološke istraživačke radove. Postavlja se pitanje, kako smo mi kao sociološko društvo dopustili da se dogodi takva situacija, da ono što su npr. drugovi Slovenci radili, mislim najviše, i to u čvrstoj suradnji s političkim forumima, na istraživanju odnosa u strukturi moći unutar samoupravnih tijela — da to nije šire publicirano? Rezultati istraživanja morali bi biti opća tekovina sociološkog nastojanja.

Mislim, dakle, da su ti vidovi konfliktne situacije očigledni. Pored onemogućavanja publikacija, pored onemogućavanja objavljivanja diskusije u kojoj bi se iznijelo ono što je dokumentirano, istraženo, potvrđeno i zaključeno, dolazi do odstupanja i odustajanja, pa se u praksu uvode sasvim drugačija rješenja, što predstavlja očigledno ignoriranje socioloških nastojanja i osporavanje socioloških istraživanja. Podsjećam na situaciju o kojoj se već javno govorilo. Grupa sociologa u Zagrebu i neki drugi centri za istraživanje samoupravljanja stalno se osuđuju kao da su na antisamoupravnim pozicijama. To može biti, publicistički komentirano, jedan apsurd, ali to se mora raščistiti, jer upravo ti centri sociološke aktivnosti su u svijetu najviše poznati kao oni koji su jako mnogo pomogli da se razvije ideja samoupravljanja, da se istražuje praksa samoupravljanja. Spominjem to kao ilustraciju do kojih dometa dopire ideološki pritisak i intervencija, lišena svake društvene odgovornosti, u cilju diskvalificiranja sociološkog rada.

U diskusiji je dosada iznijeto nekoliko primjera koji govore što sve nije dovoljno učinjeno na polju sociološkog istraživanja. Mislim da jedno važno područje nije spomenuto. Radi se o istraživanju pojava obustava rada. Zapaženi sociološki radovi o tim pojavama nisu nastavljeni u obliku šire, razrađenih istraživačkih projekata, s još bogatije prezentiranim podacima i javno publiciranim analizama. Ako se već ne može očekivati da

obustave rada nestanu kao oblici društvenih sukoba kod nas, moralo bi se smatrati dužnošću socioloških istraživača da angažirano i svestrano pristupe proučavanju ovog važnog aspekta našeg društvenog života.

Naš javni život ispunjava živa problematika naše nacionalne politike tj. pitanja principa i prakse politike na području međunacionalnih odnosa. No, ne možemo smatrati da je u tom pogledu primjerena tekuća invazija ideološke frazeologije. Zašto se ne bismo koristili metodama i istraživačkim postupcima kao i već postignutim iskustvima sociološkog rada na tom području u drugim zemljama, o kojima je svojevremeno u našim časopisima bilo zanimljivih izvještaja? Zašto ne bismo prišli daljnjim razradama onih problema koje su psiholozi već razmatrali, npr. o socijalnoj distanci? Jer, ne možemo i mi zatvarati oči pred realnim problemima, odustati od istraživanja korijena napetosti koje svakodnevno konstatiramo na jednom niskom, incidentalnom planu.

Jedno područje gdje već godinama traje i preovlađuje forsirano ideološko razmatranje, jesu pitanja u vezi sa Zakonom o udruženom radu. Poznati su i značajni rezultati istraživanja radničke klase koje su obavili pojedini naši sociolozi, o čemu je bilo riječi i na ovom skupu — ali smatram da taj rad nije srazmjeren važnosti koja se na općenitom i ideološkom nivou pridaje složenoj problematici koja proizlazi iz Zakona i da na tom području sociolozi organizirani u svojim udruženjima i institutima imaju još širok program istraživanja pred sobom.

Slično je u pogledu istraživanja samoupravnih interesnih zajednica.

Na kraju — mislim da postoji praznina u sociološkom i politološkom proučavanju općeg karaktera i pojedinih karakterističnih oblika našeg političkog života. Spomenut ću, radi ilustracije, jednu svima poznatu pojavu. Kao glavni zadatak cjelokupnog političkog nastojanja ističe se — ostvarenje onoga što je zaključeno, što je dogovoreno. Ili, drugim riječima, zadatak je u tome da se pride usklađivanju riječi i djela! U ideološkim ofanzivama ovakve vrste nalazimo istovremeno i prikriveno priznanje neuspjeha nosilaca političkog života i simuliranje demokratičnosti u pozivanju na opću političku akciju. Dakle, izlazi da je najteži problem ove zemlje — ostvariti dogovoreno. Mislim da su sociolozi dužni da dadu izvjestan prilog proučavanju tog fenomena našeg političkog života, koji je, čini mi se, bez presedana.

Praznine i propusti u sociološkom radu nastaju i pored postojanja Instituta za društvena istraživanja, sada Centra za društvena istraživanja. Suženi okviri i smanjene mogućnosti rada Instituta, to su naši promašaji. Slično je sa Zavodom za proučavanje kulture.

Dakle, ja se pridružujem mišljenju da zaista postoji jedan vakuum koji se može konstatirati iz više aspekata. Mislim da je jedan od tih aspekata i ovaj: u tom vakuumu političke strukture još nisu organizirale sociološka istraživanja u cilju potvrđivanja tekuće svoje političke i ideološke akcije. Poslije, otprilike, desetgodišnjeg perioda izvjesne tolerantnosti naših vodećih birokratskih struktura, koje su dozvolile onaj bujajući period sociološkog rada od pedesetih godina pa dalje — mi sada imamo aktivnost koja je opet pretežno ideološkog karaktera. Reforma visoko školskog obrazovanja odvija se bez dovoljno socioloških istraživanja o tokovima te reforme.

Nemamo čak niti jedan mali pregled koji bi prikazao koliko smo već imali reformi školstva od 1946. godine pa dalje.

U svojoj intervenciji nastojao sam ukazati na potrebu da se preciznije odrede aspekti krize sociološkog rada kod nas.

VLADIMIR ARZENŠEK:

Moju diskusiju nadovezao bih na naše, slovenske prilike. Već smo više puta čuli da smo, kod nas u Sloveniji imali diskusiju oko organizacione forme i oko nekih supstancijalnih pitanja naše sociologije. Tako je jedan od naših sociologa nedavno konstatirao da, zapravo globalno govoreći, možemo kazati da u Jugoslaviji imamo na teoretskom planu marksizam a na empirijskom planu funkcionalizam, da se zapravo, ide k nekoj sinkrezi marksističke teorije društva i funkcionalističke empirije. To se meni čini veoma dobrom konstatacijom, ne u smislu nekog konačnog suda, nego kao problematiziranje odnosa između teoretske sociologije i uopće teorije društva i empirijskog istraživanja.

Slažem se s drugom Kuvačićem i njegovom diskusijom o problemima sociologije na zagrebačkom univerzitetu i sasvim jasno uviđam neke političke i socijalne implikacije reorganizacije univerziteta. Ali moguće je, bez obzira na situacioni kontekst diskusije druga Kuvačića, problem socijalnih znanosti i humanistike tretirati na nekom supstancijalnijem i više metodološkom nivou. Ako sve znanosti koje se bave društvom i čovjekovom distribuiramo tako da imamo na jednoj strani znanosti koje se bave primarnom stvarnošću a na drugoj one koje se bave sekundarnom stvarnošću, onda je moguće uvidjeti neku razliku između humanističkih i socijalnih znanosti. Imamo, recimo, historiju filozofije i jasno je da je historijska opservacija filozofskih ideja građena na konceptu sekundarne stvarnosti ili sekundarnog objekta. Filozofija je zapravo onaj objekt kojeg opservira historija filozofije. Na isti način možemo tretirati odnos između teorije literature i literature same u tom smislu da je teorija literature isto neka opservacija objekta koji se zove literatura. To je jedan moj primitivan osjećaj za problematiku humanističkih znanosti.

I sada nam se zapravo postavlja problem što je onda primarna stvarnost u smislu socijalnih znanosti. Ako kažem da je primarna stvarnost socijalnih znanosti društveni život kao genuina stvarnost, onda se definira sasvim drukčiji nivo problematike odnosa između teorije i empirije. Naime, u smislu ontoloških korelata teorije i empirije same. To znači da se ne zadovoljavam time da bih samo opservirao neke orijentacije unutar sociologije ili unutar metodologije itd. To je onaj problem kojeg ja zovem sekundarna stvarnost kada čovjeka interesira što je kazao ovaj, onaj itd. A mene interesira li je moguće čitav problem odnosa između teorije i empirije redefinirati kao problem ontoloških korelata. Nije li tako da imamo neki korelat marksizma ili historijskog materijalizma koji se zove revolucija kao neko stanje između predrevolucionarnog i postrevolucionarnog događanja.

Ako je revolucija korelat historijskog materijalizma, što je onda korelat empirijskog pristupa do stvarnosti? Nije li moguće čitavu sukcesiju historije konceptualizirati kao tragiku nepermanentne revolucije? Nije li zapravo objektivni korelat funkcionalističkog istraživanja sama empirija? To je onda problem koji ima neke druge dimenzije od našeg običnog raspravljanja o odnosu između teoretskih i empirističkih problema sociologije.

To bi zapravo značilo da bi marksistička reinterpetacija stvarnosti u Jugoslaviji zahtijevala negaciju funkcionalizma u strukturi društva kao takvog. Ako imamo u svakom našem većem gradu biro za istraživanje ekonomskog ponašanja stanovništva, onda je cilj ovog istraživanja funkcioniranje potrošačkog društva. To znači da je empiričko istraživanje izomorfno nekoj realnoj strukturi, nekim tvornicama koje produciraju da bi onda ljudi kupovali ove produkte itd.

U Sloveniji smo prije dvije godine imali divan komentar u novinama koji se odnosi na praznovanje osmog marta u Jugoslaviji. Konstatirana je potpuna deformacija ovog praznika — u smislu potrošačkog društva i novinarka se pitala: kakva je to hipokrizija da osuđujemo kupovinu bombona, cvijeća itd?, ako točno znamo da imamo potrošačko društvo kao strukturu. A onda nije bitno da li kupujemo one stvari za osmi mart ili kasnije.

Moja je intervencija htjela naglasiti da su ontološki problemi odnosa između empirije i teorije pravi problemi za marksističku znanost.

Slažem se s time da je egzaktnost sociologije već konceptualna redukcija čitave problematike i jasno je da je ogroman problem sociološke teorije u tome da se empiristički fenomeni situiraju unutar strukturalnog totaliteta. Tako je čitava evropska filozofija — u smislu Hegelovog sistema kao najsavršenijeg sistema filozofije — prisutna u problematici sociološke teorije.

Na temelju moje ontološke opsesije imam neku ideju o principijelnoj nemogućnosti verifikacije velikih teorijskih sistema. Ako, recimo, uzmemo Marxov pojam proletarijata kao historijskog subjekta i subjekta revolucije i akto to kompariramo s Lenjinovom koncepcijom odnosa između partije i proletarijata, u tom smislu da klasna svijest dolazi izvana u proletarijat, onda je zapravo verifikabilnost marksizma pseudoproblem. Jer, ideja o nemogućnosti genuinog razvoja klasne svijesti proletarijata konstitutivni je element radničkog pokreta od Lenjina do danas.

I zato u tom smislu plediram za ontološki nivo diskusije.

SRĐAN VRCAN:

Počeo bih od konstatacije da sam na ovaj skup došao, vjerujući da je tema ovog skupa ponajprije rasprava o stanju u našoj sociologiji posljednjih godina te da se u tom smislu ova rasprava vezuje za rasprave koje su održane u nekim našim drugim sredinama i stoga ima šire značenje. Dobro je poznato da se u Sloveniji vodila javna rasprava o stanju u slovenskoj

sociologiji na stranicama tjednika »Naši razgledi«. U toj raspravi niz uglednih slovenskih sociologa s različitih je stajališta i s visokim stupnjem kritičnosti ocjenjivalo suvremeno stanje u slovenskoj sociologiji te time na posredan način i stanje u jugoslavenskoj sociologiji. To je, pretpostavljam, dobro poznato svima ovdje prisutnima, jer držim da prate i ono što se objavljuje iz područja sociologije i na slovenskom. U tom smislu čini mi se da postoji nešto što je zajedničko ovoj raspravi i slovenskoj raspravi: to jest duboko nezadovoljstvo sa suvremenim stanjem u našoj sociologiji, te potreba da se o tome javno progovori.

Međutim, htio bih u vezi s ponečim što je ovdje već rečeno, istaknuti tri opće konstatacije.

Prvo, slažem se s mišljenjem o društvenim znanostima koje ističe da svaka društvena znanost uvijek stoji u određenom odnosu spram jedne opće vizije čovjeka i njegovih mogućnosti, čak i onda kada to otvoreno ne priznaje ili kad čovjeka tretira samo kao jedno prazno mjesto, okolinu društvenog sistema ili pukog nosioca društvenih struktura. Jer, stajati na poziciji da je čovjek sa stajališta društvenih znanosti prazno mjesto ili jedna zanemarljiva količina, znači ipak zauzimati jedan odnos spram čovjeka i operirati jednom općom vizijom čovjeka. Stoga držim da društvena znanost, koja ne bi stajala u nekom odnosu naspram jedne opće vizije čovjeka i koja s jednom takvom vizijom ne bi operirala prešutno ili otvoreno, nije bilo i neće biti.

Drugo, isto tako dijelim mišljenje da nema društvenih znanosti, prema tome ni sociologije, koje ne bi stajale u nekom neizbježnom odnosu naspram realno postojećih društvenih interesa i realno postojećih interesnih podjela u društvu. Stoga smatram da neka sociologija koja bi lebdjela visoko iznad realno postojećih interesnih podjela u društvu i to ponajprije temeljitih, realno postojećih povijesnih, dugoročnih interesnih podjela i interesnih konstelacija, gotovo je čisti mit. Svaka sociologija uvijek stoji u nekom odnosu spram temeljnih podjela u društvu, čak i onda kad takve podjele zanemaruje ili ne priznaje.

Na kraju, naglasio bih da se slažem da nema sociologije koja nije akcijski relevantna. Dakako, pod uvjetom da se pod akcijom podrazumijeva i pasivnost, odnosno prepuštanje da stvari idu same od sebe onako kako idu i pasivno priklanjanje već postojećem stanju i toku zbivanja. Jer i sociologija koja sugerira i preporuča pasivnost i nemiješanje u spontani tok društvenih zbivanja ima svoju akcijsku relevantnost.

Da zaključim, moje polazno gledište da osnovni problemi s kojima se naša sociologija danas susreće ne izvire iz činjenice što je ta sociologija operirala jednom općom vizijom čovjeka i jednom elementarnom vizijom ljudskih mogućnosti, kao što ni ne izvire iz činjenice što je ta sociologija imala i njegovala jedan određen odnos prema realno postojećim društvenim interesima dugoročne naravi i interesnim podjelama u društvu, te, na kraju, kao što nisu uvjetovani činjenicom što je naša sociologija bila ili je pretendirala da bude akcijski relevantna. U tom smislu, da budem sasvim eksplicitan, držim da nema sociologije koja bi doista bila vrijednosno neutralna i koja bi doista mogla na tako vrednosno neutralan način proučavati

ljudski društveni svijet kako eventualno može biologija, mikrobiologija ili entomologija proučavati svijet ameba, mikroba ili kukaca, odnosno koja bi mogla stvarati pouzdane i valjane spoznaje o ljudskom društvenom svijetu koje bi akcijski za ljude bile isto toliko irelevantne koliko su mikrobiologijske ili entomologijske spoznaje irelevantne za mikrobe ili kukce.

Nakon ovih usputnih napomena, vratio bih se na ono što čini suštinu naših rasprava. Moja vizija suvremenog stanja u našoj sociologiji uključuje, kao svoj bitni momenat, uvjerenje da je jedno razdoblje u razvoju naše sociologije za nama te da je na to razdoblje definitivno stavljena točka. Završeno je razdoblje koje je započelo s formiranjem naše sociologije krajem pedesetih godina i završava sredinom sedamdesetih.

Razumije se, to razdoblje ima neke svoje osobitosti. Ono je bilo otvoreno, a omogućeno je dvjema temeljnim društvenim promjenama koje su u našem društvu nastupile pedesetih godina: demokratizacijom gotovo svih područja društvenog života — od ekonomskog preko političkog do kulturnog — započetom orijentacijom na izgradnju našeg socijalističkog društva kao samoupravnog društva, te stalnim, relativno stabilnim i veoma brzim usponom i razvojem našeg društva, utemeljenim na brzom privrednom i kulturnom rastu, koji su karakterizirali vrijeme kad se naša sociologija počela razvijati i napredovati.

Dakako, to je razdoblje na razini idejnih shvaćanja imalo neke svoje značajne pretpostavke te je bilo omogućeno faktičkim stavljanjem ad acta nekih prešutnih idejnih koncepcija koje su do tada važile na javno neosporavani način.

Prva pretpostavka u znaku koje se formirala i razvijala naša sociologija bila je pretpostavka da je sociologija u suštini buržoaska znanost te da prema tome nema što tražiti u uvjetima jednog socijalističkog društva koje se i oformilo u protivstavu buržoaziji, kao radikalna alternativa svijetu buržoaskog društva. Sociologija, shvaćena kao čista buržoaska ideologija, nema razloga postojanja u socijalističkom društvu osim u funkciji neke vrste kontrarevolucionarne i reakcionarne ideologijske subverzije. Jasno je da se naša sociologija mogla početi razvijati samo pod uvjetom da je ovakvo shvaćanje prestalo biti dominantno idejno shvaćanje.

Na drugom mjestu, naša se sociologija počela razvijati pod pretpostavkom demontiranja još jednog prešutnog uvjerenja, koje je ranije dominiralo. To je uvjerenje, da marksizam-lenjinizam, kanoniziran u nekoliko općih formula s univerzalnim i gotovo vanvremenskim značenjem i važanjem, sadrži u sebi sve ono što je potrebno da se shvati i objasni na sustavan i iscrpan način socijalni realitet našeg društva, te posebno da je dovoljan da se bez ikakvih istraživanja shvati i objasni dinamika društvenog razvoja svakog socijalističkog društva. U smislenom okviru tog uvjerenja pretpostavljalo se da se svi problemi i sve teškoće oko primjernog spoznavanja socijalnog realiteta našeg društva i znanstvenog objašnjavanja njegove konkretne dinamike javljaju i mogu javiti samo uslijed nedovoljnog poznavanja marksizma, njegove pogrešne interpretacije ili njegove neznalačke i nedijalektičke primjene na povijesne uvjete egzistencije našeg socijalnog realiteta. Ili, na kraju, uslijed otvorenog ili prikrivenog odstupanja od mark-

sizma te najprije padanja pod utjecaj tuđih nemarksističkih ideologija i ideja, odnosno uslijed faktičkog krijumčarenja građanskih ideoloških koncepta pod krinkom marksizma.

Na trećem mjestu, naša se poratna sociologija počela razvijati u znaku stavljanja u pitanje pretpostavke da se svi osnovni i najvažniji uvidi dijagnostičke i prognostičke naravi — u sociologiji realitet našeg društva i u bitna povijesna i društvena gibanja nalaze formulirani i fiksirani na optimalan i cjelovit, posve neproblematičan način u odgovarajućim odlukama i stavovima različitih političkih foruma. Na toj smisljenoj osnovi vjerovalo se da je postojeći fond takvih stavova i odluka — ako se ispravno shvati i pravilno protumači — ne samo nezaobilazan, već i potpuno dovoljan za cjelovit i optimalan znanstveni uvid u konkretni socijalni realitet našeg društva, te da zato ni ne treba niti podnositi nekakve dodatke i dopune, već u najgorem slučaju samo razrade i preciziranja.

Četvrto uvjerenje, koje je faktički stavljeno ad acta u trenutku kad se naša sociologija počela razvijati, bilo je uvjerenje da sociologija kao sociologija i prakticiranje sociologije tvori kulturni i intelektualno idejni okoliš koji je ne samo tuđ i suprotan marksizmu, već i takav okoliš u kojem se marksizam, marksističke ideje i marksističke inspiracije ne mogu održati i preživjeti snagom svojih vlastitih sadržaja i uvjerljivošću svojih argumenata. Drugim riječima, naša se sociologija počela razvijati u znaku demontiranja prešutnog uvjerenja da sociologija kao takva i prakticiranje sociologije na razini teorijskih uopćavanja i konkretnih iskustvenih istraživanja predstavlja takvo kulturno i idejno okruženje koje je netolerantno i pogibeljno za marksizam i marksističku analizu društva, tj. da je to takvo okruženje u kojem se za marksizam i marksističku orijentaciju nameće samo jedna jedina dilema: ili sociološko okruženje napreduje i prosperira, ali marksizam i marksističke analize društva nužno propadaju i nestaju ili pak marksizam i marksistička orijentacija dominira i napreduje, ali sociologija mora nestati i biti uklonjena.

Naša se sociologija formirala i razvijala u znaku faktičkog i sadržajnog dezavuiranja ovakvih shvaćanja. Za mene nema sumnje da je razdoblje, koje je započeto krajem pedesetih godina bilo razdoblje uspona i razvoja naše sociologije, te time posredno i naše misli o društvu i našeg istraživanja društvene realnosti našeg suvremenog društva. Razumije se, daleka mi je pomisao da to razdoblje treba samo nekritički glorificirati kao da je u tom razdoblju sve išlo na najbolji mogući način. To razdoblje je istodobno bilo i razdoblje u kojem su dominirale komplikacije, u kojem se javljao nedostatak strogih znanstvenih kriterija, u kojem se pokazivala slabost u našem suodlučivanju s različitim aspektima našeg socijalnog realiteta, pa čak i slabosti u našoj sposobnosti da taj realitet istražujemo na kritičan i sustavan način itd. To je, dakako, bilo i razdoblje u kojem su se nekritički uvozile i različite pomodne teorije i teorijice, kao što se danas uvoze majice s oznakama stranih sveučilišta. Međutim, to je ipak bilo razdoblje uspona i razvoja naše sociologije i to kako u smislu teorijskih razmatranja i raspravljanja tako i u smislu iskustvenih istraživanja.

Nema dvojbe da je to razdoblje iza nas i da je ono u stvari zatvoreno. Moram dodati da ne bih bio tako decidan kao što je kolega Cvjetičanin za koga je to razdoblje na neki način samo privremeno zatvoreno i zaključeno. U tom sam pogledu nešto više skeptičan.

Razumije se, mogli bismo se složiti oko toga da je jedno razdoblje u razvoju naše sociologije za nama bilo privremeno na trajan i konačan način. Ali, ostaje otvoreno pitanje što zapravo znači zatvaranje tog razdoblja. Vjerojatno postoje i oni koji priznaju da je činjenica da je jedno razdoblje u razvoju naše sociologije zaključeno, ali tu činjenicu doživljavaju i opisuju u izrazito pozitivnim terminima, pa čak i trijumfalističkim terminima, tvrdeći, na primjer, da zatvaranje tog razdoblja u razvoju naše sociologije znači faktično eliminiranje tzv. liberalizma u društvenim znanostima u onom sasvim specifičnom smislu u kojem se pod liberalizmom podrazumijeva i stajalište da se realni idejni problemi i ideologijlike konfrontacije u sociologiji i društvenim znanostima moraju rješavati jedino uvjerljivošću i snagom argumenata te rezultatima teorijskih i iskustvenih analiza povijesnih iskustava itd., a ne nekim drugim izvankulturnim, izvanidejnim sredstvima. U sličnom trijumfalističkom duhu moglo bi se ustvrditi da zatvaranje spomenutog razdoblja znači zapravo reafirmaciju istinskog marksizma i porasta zanimanja za marksističku misao i marksističku analizu društva što je ostvareno suzbijanjem utjecaja funkcionalizma i veberijanstva u našoj sociologiji ili smanjivanjem pritiska hegelijanstva na našu suvremenu znanstvenu misao. Međutim, prilično je jasno da ovako opisani trijumfi ostavljaju trpki ukus. Naime, moglo bi se bez kolebanja i s ushićenjem prihvatiti ideja o trijumfima marksizma i marksističkih ideja, ali je zato zacijelo potrebno zanemariti na kakav način i pod kojim uvjetima su ostvareni navedeni trijumfi marksizma. Zacijelo bismo se morali ponositi i ushićivati trijumfom marksizma i marksističke analize društva da je taj trijumf ostvaren prvenstveno idejnim sredstvima na razini slobodnih idejnih konfrontacija i suočavanja u kojima je nedvojbeno marksistička orijentacija razumskim, iskustvenim i povijesno-praktičnim argumentima potvrdila svoju izuzetnu plodnost i prodornost i dokazala očitu superiornost marksističke pozicije nad svim drugim pozicijama. Ali, na žalost, ono što se dogodilo, po mom mišljenju, nije se dogodilo na takav način. Zato su navodni trijumfi dosta oporog ukusa.

Ako bih htio dodati opću ocjenu sadašnjeg stanja u našoj sociologiji, onda bih samo ponovio ono što je profesor Goričar ustvrdio javno u svom uvodnom prilogu raspravama o stanju u slovenskoj sociologiji na stranicama »Naših razgleda«. Naime, da se naša sociologija našla u kriznom stanju. To krizno stanje ima tendenciju da traje i da se protrahira. Prije svega zato što takvo stanje nije nastupilo jučer i ne traje samo pola godine ili slično. Nadalje, i po tome što su neki naponi da se izide iz stanja krize pretrpili očiti neuspjeh. U tom mi se smislu čini da o sadašnjem stanju u našoj sociologiji možemo govoriti samo o krizi i kriznom stanju. Istina, moguće je o kriznom stanju govoriti kao krizi razvoja, kako se to u nas obično radi kad se već moramo priznati postojanje nekih kriznih stanja i odnosa. Reklo bi se da se stvari ponekad nastoje tako predočiti kao da

postoji samo jedan oblik krize koji je u nas moguć — kriza razvoja. Međutim, takav način govora s sadašnjem stanju u sociologiji ne čini se jako uvjerljivim. Razumije se, treba priznati da je na nekim područjima sociološkog interesa i sociološkog istraživanja došlo do vidnog napretka. Mislim, na primjer, da nikad ranije nismo imali solidnijih i sustavnijih istraživanja na području migracije od onoga što danas imamo. Također mislim, da je napredovalo sociološko istraživanje problematike naselja i urbanizma. Usudio bih se reći da postoji manje-više stalan napredak i u našim istraživanjima sela i problema agrarne sociologije. Ali, očito je da je taj napredak bio praćen nazatkom i stagnacijom na nekim drugim, veoma značajnim područjima sociološkog interesa i socioloških istraživanja. Mislim da je došlo do pada interesa i očite stagnacije u industrijskim sociološkim istraživanjima u kojima je naša sociologija ranije vidno i brzo napredovala. Još očitija je stagnacija nastupila u istraživanjima političke sociologije. Čini se da su u nekim područjima našeg društvenog života samostalna politička sociološka istraživanja postala gotovo nemoguća, čak i na onoj veoma prizemnoj razini, kakva su istraživanja javnog mnijenja. Također je očita stagnacija u istraživanjima religije. Ako se usporedi ono što je bilo karakteristično za kraj šezdesetih godina s današnjim stanjem u pogledu istraživanja religije, onda se sadašnju situaciju ne može drugačije opisati nego kao snagnaciju, opći gubitak interesa za istraživanja religije, pa čak stvaranje situacije u kojoj postoji praktična nemogućnost da se na tom području obavljaju cjelovitija istraživanja kritičke naravi. Pri tom bih mogao spomenuti svoje iskustvo kad sam nedavno htio u jednom našem radnom kolektivu obaviti jedno sasvim ograničeno istraživanje o tome što praktično znači religija za radnike u izrazito industrijskom radnom kontekstu, te da li je religija uopće prisutna u svijetu suvremenog industrijskog rada, ili je, naprotiv, ostala vezana za mjesto boravka, za tradicionalni kontekst života, za obitelj i, na kraju, za organizaciju slobodnog vremena i razonode. Međutim, svi pokušaji da se takvo istraživanje i realizira završili su neuspješno. Nismo mogli ući u radne organizacije za koje smo bili zainteresirani iako je bilo posve jasno da takvo istraživanje nije imalo izravnih političkih implikacija.

Zaključio bih da je sad nastupilo jedno novo razdoblje u kojem mnogi od nas koji se bavimo sociologijom i koji živimo u sociologiji moramo postati svjesni da je jedan pretjerani povijesni optimizam, koji nas je ranije proživio, preživio, te danas pred nama stoji zadaća da razvijemo visok stupanj sociološke trezvenosti. Istina, postoje mnogi razlozi i mnogi primjeri u kojima se sadašnji trenutak uzima kao povod za potpunu rezignaciju i gotovo totalnu apatiju. Međutim, ono što nam je potrebno jest kritička trezvenost, koja, s jedne strane, neće nasjesti jednom previše jednostavnom i jeftinom, pretjeranom povijesnom optimizmu, ali, s druge strane, neće završiti u rezignaciju i apatiju ili, još gore, u prešutni ili izričiti cinizam.

Čini se da smo došli u situaciju kad oštrije nego ikad ranije osjećamo proturječnosti inherentne prakticirane kritičke sociologije. To je ona proturječnost na koju je prije desetak godina upozorio američki sociolog Miller

težom da je teško onome tko se angažira i bavi socijalnom kritikom bez društvenog pokreta na koji bi se mogao osloniti i za koji bi mogao vezati svoje društveno kritičke analize, ali da mu nije mnogo lakše i jednostavnije ni s društvenim pokretom.

Naš središnji problem bi bio, ne da li postoji stanovita kriza naše sociologije, već da li ta kriza ide u pravcu svog produblivanja i protražiranja, te da li će neke okolnosti koje su sadašnju prizu izazvale ostati kao stalni element u našoj situaciji, ili su privremenog karaktera. To bi trebalo podrobnije raspraviti ovdje i sada.

Drugo pitanje središnjeg značenja koje se sada nameće moglo bi biti, koji su to naši napori i nastojanja koji bi nam mogli pomoći da i u uvjetima sadašnje stagnacije napravimo neke početne korake koji bi mogli, barem djelomično, suzbiti i ograničiti negativne posljedice sadašnjeg kriznog stanja.

Mislim da i u sadašnjim uvjetima postoje neke mogućnosti da se neke nepovoljne okolnosti u našoj sociologiji i oko nje počnu mijenjati, kako su to istakli u svojim raspravama neki naši slovenski kolege i drugovi. Istina, nisam veliki optimista u tom smislu što bih povjerovao da se ubrzo prevladaju neke okolnosti koje su izazvale sadašnje krizno stanje, ali sam uvjeren da postoje određene mogućnosti da se sadašnje stanje popravi. Mogućnosti koje stoje u nama samima i ovise o nama. Priznajemo bez uvijanja, da je jedan dio sadašnje stagnacije u našoj sociologiji izazvan našim reakcijama na neke očito nepovoljne i za nas neprihvatljive poteze u odnosu na sociologiju. I to našim reakcijama u duhu apatije, ili čak reakcijama koje bi se mogle izraziti poznatom njemačkom krilaticom: »ohne Mich«, odnosno — dobro, neka ide kako mora ići, ali bez mog subjektivnog angažmana. Mislim da je sada nastupilo vrijeme da tu našu apatičnu reakciju ili reakciju u znaku apatije, taj početni negativizam počnemo prevladavati i suzbijati.

Postoje prije svega problemi koji se tiču nas kao sociologa i naših međusobnih kontakata i komunikacija te ponajprije mogućnosti međusobne suradnje i dodira sa stvarima koje radimo i koje istražujemo bilo u teorijskom ili u iskustvenom smislu. Tragično je što je došlo do gotovo potpunog prekida naših kontakata i komunikacija. Čak i onda kad se organiziraju i održavaju neki naši stručni skupovi, ti skupovi postaju sve slabiji, sve manje sadržajni, sve zatvoreniji i sve se manje ljudi odaziva na njih. Međutim, ipak postoje mogućnosti da se pokidane i presahle komunikacijske veze obnove i ožive. Kao pozitivan primjer spomenuo bih skup o migracijama koji je nedavno održan u Primoštenu. Trebalo bi pokazati nešto više inicijative i poduzetnosti u obnovi naših kontakata i komunikacija, barem u onom minimalnom pogledu da naprosto znamo što se u pojedinim krajevima istražuje i kojim se problemima bavimo.

Mislim da se sadašnje krizno stanje odražava i na našim sociologijskim časopisima. I naši sociologijski časopisi su postali žrtvom naše apatije i dezintegracije naših komunikacija. Međutim, mislim da bi se tu stanje moglo popraviti bez izuzetno velikih napora.

Nadalje, postoji i problem naših komunikacija sa stranim sociolozima. Mi, malo stariji, dobro se sjećamo vremena kad smo na naše stručne i radne skupove pozivali izvanredno zanimljive sociologe iz različitih zemalja te smo s njima uspostavljali kontakte i ulazili u dijaloge. Ranije smo uspjeli stvoriti jedan krug prijatelja naše sociologije i naše zemlje, pa i ljudi zainteresiranih za ono što ni radimo. Trebalo bi se ponovno uključiti u međunarodne rasprave u sociologiji i postati prisutniji u suvremenoj sociologiji u širim — međunarodnim razmjerima.

Na kraju, dodao bih nešto u smislu usputne primjedbe. Naime, sadašnje stagnantno stanje u našoj sociologiji palo je u vrijeme kada u širim svjetskim razmjerima dijalektika društvenih gibanja gotovo svakodnevno iznosi na vidjelo ono što je ranije bilo i ostalo prikriveno u njedrima društva. Događaju se promjene, koje ranije nitko ili gotovo nitko nije predviđao i s kojima nije uopće računao. Suvremeno društvo na neki način i u nekim situacijama kao da je počelo samo otkrivati svoju utrobu i svoju fiziologiju. Dovoljno se prisjetiti onoga što se danas događa u Italiji ili Španjolskoj ili pak onoga što se danas krije pod veoma pomodnim raspravama o tome da su mnoga suvremena društva postala ingovernabilna, odnosno da se njima više ne može upravljati na stari način. U tom smislu to je vrijeme koje je izuzetno izazovno i obećavajuće za razvoj i napredak sociologije. Također, to je vrijeme u kojem neke velike teorije koje su desetljećima pretendirale da tvore optimalne i neprevaziđene dijagnoze suvremenog društva i najrealističnije prognoze njegovih daljnjih gibanja, kao što su to teorije o industrijskom ili o razvijenom industrijskom društvu, doživljavaju svakodnevno pad svoje plauzibilnosti i kredibilitnosti. Na taj način za sociologiju marksističke orijentacije stvorena je izuzetno povoljna i izazovna situacija. Međutim, taj izazov, što se nas tiče pada u prazno, te na neki način ostajemo manje-više samo usputni promatrači. Reklo bi se da smo se, kako mi Dalmatinci kažemo, »štilicali« te nećemo da se više petljamo u tu igru.

PETRE GEORGIEVSKI:

Dijagnoza o krizi sociologije kod nas izgleda kao da je potvrdila onu prognozu koju je Gouldner dao za građansku sociologiju pre nekoliko godina, nazivajući je pri tom, krizom koja nadolazi.

Međutim, kad se govori o krizi sociologije moramo poći od kriterijuma krize: što ćemo podrazumjevati pod ovim pojmom. Ako se uzme kao kriterijum održavaje naučnih savetovanja kao što su bili krajem 60-tih godina u Portorožu i Opatiji, što je najčešće spominjano u dosadašnjoj diskusiji, onda se možemo složiti da postoji kriza u organizaciji ovakvih savetovanja jugoslovenskog udruženja za sociologiju, što još nije dovoljan i pouzdan pokazatelj pa i kriterijum krize jugoslovenske sociologije.

Ja mislim da je daleko značajniji jedan drugi tip krize koji se sastoji ne samo u teorijskom razvoju sociologije nego i u sociološkim empirijskim

istraživanjima. To se najbolje vidi ne samo po smanjenom broju socioloških empirijskih istraživanja kao i po napuštanju jednog broja sociologa istraživača postojećih istraživačkih institucija, već i po odvojenosti teorije i empirije i sve većoj orijentaciji prema ekstremnom empirizmu. Kao što je poznato, teorija se ne može razvijati bez istraživanja niti istraživanje bez teorije i smatram da smo veoma parcijalizovali sociologiju i sociološka istraživanja slično kao što podela rada u drugim područjima parcijalizacije i »razmrvljuje« sam rad. Takva se usmerenost socioloških istraživanja veoma negativno odrazila na razvoj sociologije. Dobar je deo ovih istraživanja nastao na sledeći način: iščupa se jedan problem iz živog tkiva stvarnosti i izolovano posmatra (a za takvo istraživanje kaže se da je »sociološko«, čak i »kompleksno« sociološko) ne trudeći se pri tome da istraživač taj problem poveže, s jedne strane, s drugim pojavama s kojima je u vezi i s globalnom strukturom društva (o čemu je jutros profesor R. Supek govorio), s druge strane. Tu je reč o celovitosti dijalektičkog pristupa o čemu je još V. Lenjin pisao u članku »Statistika i sociologija«, kao i o njegovom kritičnom stavu prema shvatanjima dijalektike na osnovu primera kod Plehanova i Engelsa. »Na ovu stvarnu dijalektiku obično se (na primer kod Plehanova) ne obraća dovoljna pažnja: istovetnost suprotnosti uzima se kao suma (zbir) primera »na primer — zrno«; »na primer — prvobitni komunizam«. Isto i kod Engelsa. Ali to je »radi popularizacije« . . . , a ne kao **zakon saznanja** (i zakon objektivnog sveta)«. Dijalektički celovit pristup mora da polazi od stvarnih životnih uslova određene društveno-istorijske zajednice. Jer »doista je mnogo lakše putem analize naći zemaljsku jezgru zamagljenih verskih uobražavanja, nego obrnuti iz datih stvarnih životnih prilika određenog vremena izvesti njihove obogotvorene oblike. A ovaj poslednji metod je jedino materijalistički i stoga naučni metod (K. Marx, Kapital, I). Taj se metod često zanemaruje u našim sociološkim istraživanjima.

Kada se raspravlja o krizi sociologije ovde se javlja još jedan problem. Naime, smatram da je preokrenuta teza Wrighta Millsa izneta u njegovoj knjizi »Sociološka imaginacija«, prema kojoj pojedinačne i lične probleme uvek treba pretvarati u javne probleme. Iz dosadašnje diskusije implicite proizlazi obrnuto — javne probleme treba pretvarati u lične ili esnafske. U takvim se uslovima i kritika društva i sociologije, kao nauke, pretvara u jednostranu i ne uvek argumentovanu aktivnost esnafskih istomišljenika. Smatram da je zadatak sociologa, odnosno sociologa-marksiste da razvija kritički odnos ne samo prema društvu u kome živi, dalje prema svim teorijama i metodologiji socioloških istraživanja, nego i da dopušta istu takvu kritiku ostalih njegovih kolega na svoju teorijsku istraživačku djelatnost. Da li smo svi mi sada kritički u okviru našeg udruženja, u okviru našeg razvoja sociologije i da li smo spremni da trpimo takvu kritiku, da je podnosimo?

Što se razvoja sociologije tiče, ključni problem na koji nismo do sada dovoljnu pažnju i sistematičnost posvetili, jeste problem istraživanja društvenog položaja i interesa radničke klase. Postoji toliko instituta u Jugoslaviji koji se bave istraživanjima društvenih problema, a nitko ovaj problem ne istražuje, ne parcijalno u jednoj ili više fabrika nego u totalitetu na nivou

konkretno-istorijskog stepena razvoja jugoslovenskog društva? Čak se nedovoljno shvata u metodološkoj literaturi kod nas značaj Engelsovog pionirskog rada »Položaj radničke klase u Engleskoj« za razvoj markističke sociologije kao i kasnije Marxovih istraživanja ovog problema. Bez sistemskog i kompleksnog istraživanja tog osnovnog problema sociologije mi nećemo uspeti sociologiju podići na viši stepen naučnosti.

Na kraju, da se još osvrnem na pitanje organizovanja daljeg rada našeg udruženja. Ovde je bilo reči o tome da organizaciju socioloških savetovanja treba poveriti onim ljudima koji su kod nas eminentni sociolozi i koji su najviše doprineli razvoju sociologije kod nas, sociolozi koji »nešto znače«. Iako ove dve stvari nekad idu zajedno, ipak smatram da treba odvajati stvarni naučni rad i doprinos u razvoju sociologije od organizovanja socioloških savetovanja. Naime, nekad ljudi mogu da budu veoma sposobni i da imaju značajniji doprinos u nauci, ali da ih ipak kao organizatori nemaju. To je sasvim jasno. Drugo, da li su naši eminentni sociolozi zainteresovani da se razvoj sociologije podjednako odvija u svim republikama a ne samo u određenim centrima? A održavanje ovakvih savetovanja i kongresa, mislim da će doprineti takvom širenju i razvoju sociologije. U stvari, to je zadatak jedne posebne grane sociologije — sociologije sociologije. Drugim rečima, treba ispitati društvene i političke uslove u kojima se razvija jugoslovenska sociologija. Koliko oni doprinose bržem ili sporijem njenom razvoju? Isto tako, smatram da ne treba odustajati od održavanja kongresa Jugoslovenskog udruženja za sociologiju iduće godine, ali treba ga pripremiti valjano. Možda je korisno pre kongresa da se održe dva, tri pa i više savetovanja **koje bi trebale organizovati republička udruženja sociologa i na koja treba pozvati sve, eminentne i one manje poznate sociologe.**

BRANKO BURZIĆ BURZA:

Problemi kod nas postaju važni onda kada postaju toliko nezaobilazni da o njima počinje govoriti i politika. U tom slučaju govor o krizi sociologije o kojoj sada govorimo jest govor o mogućnosti i to u slučaju kada se sama sociologija nalazi u rascijepljenosti iz koje je moguć samo jednodimenzionalni razvoj. Rascijepljenost na (uvjetno uzeta) pozitivno funkcionalni i kritičko teorijski smjer sociologije, nužno nameće govor o krizi ukoliko se prostor za sociologiju, u cijelini ili za pojedini njen oblik, smanjuje ili organičava.

Mislim da za sociologiju nije toliko bitan problem unutarnjeg određenja ili organiziranja, već je to problem stvarnog otvorenog prostora mogućnosti koje su sociologiji ostavljene. Za sociologiju kao znanost je neophodno bavljenje analizom i istraživanjem društvenog realiteta i upravo ti uvjeti omogućuju utjecaj na sociologiju. Dakle, finansijskim sredstvima i finansijskim konstruktima direktno se utječe na sama istraživanja, što ujedno, u situaciji u kojoj je politička moć direktno i ekonomska dovodi do

političkog utjecaja na sociološka istraživanja. To znači da sociologija ovisi o tome kada i tko što plaća te — s druge strane — od političke moći ovisi na koji način, kako i u kome smjeru istraživati.

Kako su time određeni svi okviri izvan same znanosti to je onemogućen njen nezavisni hod koji joj onemogućuje da uopće govori o društvenom realitetu na način na koji ga ona vidi. Zato što je takav hod prekinut, imamo ga kao dugogodišnje iskustvo nečega što se uvijek s nelagodnom spominje ali je vrlo važno istaknuti, nešto što je »Praxis« počeo ili slično što je učinjeno da je politički disvalificirano, a što proturječi nezavisnom znanstvenom ponašanju. Moguće je samo pozitivističko ponašanje koje se ne proteže na interpretacijski prostor koji bi ukazao na konkretnost koja je upitna za onu konkretnost koju politika želi ili pokazuje.

U tom slučaju govoriti o krizi znanosti možemo samo kao o nemogućnosti da se znanost autonomno i nezavisno ponaša i to na način koji joj nalaže njena metodologija i predmet njena bavljenja. Kako je to za sociologiju društvo, ona ne može operirati gotovostima i definiranostima koje treba konstatirati, već mora zadovoljiti interaktivnost po kojoj i znanost i njen predmet slijede i utječu jedno na drugo. Jednostavno rečeno, sociologija je nemoguća samo kao znanost koja prikuplja i sistematizira podatke, a da je njihova interpretacija moguća samo unutar politički određenih okvira.

Prema klasičnoj strukturi, psihologijske, sociologijske i filozofijske razine bavljenja i spoznavanja svijeta, desilo se da je psihologija bez ikakvih otpora ušla u pozitivno-funkcionalistički način bavljenja svijetom, dok se sociologija našla pred nužnošću razdvajanja, gdje se kritičko-teorijska razina želi dokinuti, što je — s druge strane — omogućeno nastojanjem da se filozofijska razina zamijeni marksizmom kao ideologijom. To je nužno u suprotnosti s osnovnom marksističkom pozicijom o kritičnosti prema svijetu gdje onda znanost o društvu znači spoznavanje ali i zato da bi se na svijet moglo utjecati. Tu ostaje i na sociologiji da nadide razinu socijalne tehnike i da uđe u aktivni odnos sa svojim predmetom ne dozvoljavajući gubitak svoje aplikativne moći, barem kroz kritičko-teorijsku razinu.

ESAD ĆIMIĆ:

Podsjetio bih na jednu misao profesora Vanje Sutlića. Naime, inzistirajući na tezi da je marksizam filozofija socijalno-povijesne izmjene, on je u tome vidio i veličinu i tragiku marksizma. Sutlić je — to je, doduše, bilo podavno — smatrao da je dignitet autentične filozofije ugrožen samim tim ukoliko ona prestaje biti metafizika. Jer, po njemu, to je pouzdan put njene kompromitacije, blamaže. Blamaža se zacijelo može pripisati filozofskoj misli kao takvoj, ali je moguće da proizlazi i iz zbilja kao takve. Najčešće je to uzajamno.

Bojim se da uza sve dobre namjere jednog broja kolega koji je danas sudjelovao u diskusiji nije do kraja shvatio koncept na kome je inzistirao profesor Tadić. On je, bar meni tako izgleda, pokušao premostiti dva prilaza — teorijski i empirijski. Tu se, dakle, ne radi o dva nepomirljiva entiteta, dvije ravnine koje se uzajamno isključuju.

Vrijednost svake teorije, pa i marksističke, vidim u tome što ona, školnički gledano, upućuje, prvo, na to što je relevantno istraživati, zatim, drugo, kako tome prići i, najzad, na kojoj razini izvesti sintezu. U ova sva tri elementa unutar naše znanstvene prakse više se iskazala naša vlastita ograničenost, nego li ograničenost teorije od koje smo pošli (marksističke). Nema zacijelo teoretičara bez određenog koeficijenta artikuliranog iskustva, jednako tako kao što nema empiričara koji teorijski suvislo nije promislio o prikupljenom krugu činjenica koje su za njega kao cjelina »zagonetne«. U skladu s tim, i unutar teorije i unutar empirije, postoji više orijentacija: zato se redovno i događa da svaki znanstvenik koji stane iza određenog sociološkog istraživanja misli ne samo da je on u pravu, nego i da su sve druge orijentacije neutemeljene.

Uvijek mi je izgledao uzaludan napor koji je upravljen k temi da konstruira teorijske prilaze posredstvom kojih nikako da dođemo do relevantnih iskustvenih podataka. Još više, ovo vrijedi za skupljanje iskustvenih činjenica koje nije vođeno teorijom i s kojima na kraju ne znamo što ćemo. Na toj crti i interdisciplinarna istraživanja su, u stvari, lagodno apsolviranje odnosa teorije i empirije i uljuljivanje u iluziju »svestranog zahvata«. Jer, teorijski koncept mora biti jedinstven (sociološki), a on se ne može uspostaviti na kraju, naknadno, mada se u prikupljanju iskustvenih podataka i analizi išlo okvirom pojedinih znanstvenih disciplina. Zbog toga, Tadićevo instruktivno govorenje doživljam kao kritički reflektor i poziv da se istraži konkretno-povijesno određeno društvo na jedan, više teorijski artikuliran način. U tom viđenju dilema da li angažirana ili neangažirana sociologija za mene je umjetna, jer se i neangažiranost — i kad to nećemo — uspostavlja kao angažman u smislu status quoa. Zbog toga bih na pitanje profesora Pusića da li je sociologija i politika bez kolebanja, odgovorio da je ne samo i politika, nego — kako je napisao Wright Mills — **politika istine**.

IVAN KUVAČIĆ:

Rekao bih nekoliko riječi nastavljajući na diskusiju koja je zanimljiva po tome što smo ipak, iako malo kasno, došli do određenih teorijskih konfrontacija koje obećavaju da malo dublje zađemo, ne samo u teorijsku krizu, već da istovremeno s pokušajem da tu teorijsku artikulaciju shvatimo, objasnimo i situaciju sociologije.

Naime, smatram da ova tzv. suprotnost između hermetičkog i analitičkog — ili, kako je to Tadić ovdje dobro rekao — između tople i hladne struje u okviru marksizma, dosta govori i o samoj situaciji. Ako želimo

nešto malo temeljitije reći i o samom položaju do kojega smo došli u zadnje vrijeme onda bih rekao da imamo i na seminarima i na dugim diskusijama više referata a manje diskusije, upravo zbog toga jer se naša disciplina akademizira. Ona se nužno akdemizira, što najbolje osjećaju studenti koji, kada se govori o bilo kojoj teoriji nisu mnogo zainteresirani ukoliko se odmah ne može preći u akciju, ukoliko se neposredno ne može uspostaviti ravnoteža između onoga što se govori i onoga što bi se eventualno moglo napraviti, da se nešto napravi i da se nešto mijenja. Iu tom smislu je i marksistička filozofija kao filozofija par excellence, koja povezuje teoriju s praksom, filozofija koja dominira. Ona je dominantna baš po toj osnovi i pokušaju da se jedno s drugim poveže.

Međutim, logično je da je i znanost uopće, a sociologija posebno došla u takvu situaciju da mi više-manje vodimo akademske diskusije i da u tom pogledu ostaju vrlo male mogućnosti. Studenti to malo slušaju i njima je toga dosta i idu drugdje očekujući da se nešto događa, da se nešto izmijeni.

To je faktor kojega svi možemo uvidjeti. Naravno, nisam ja s time sve rekao ali jedna od činjenica koju moramo konstatirati jest upravo akademizacija sociologije koja onda ide prema ovoj tzv. **hladnoj struji** jer je to tendencija prema znanstvenosti, upotrebi analitičke metode, da se to izrazi precizno, matematički po mogućnosti i da se teži prema tzv. zatvorenim sistemima u kojima se sve može mjeriti i u kojima se može biti precizan. Naravno, tu je ugled na prirodne znanosti i na nešto što je izvanredno, čemu svatko teži. Takva tendencija je izvanredno snažna i u sociologiji, o čemu nema nikakve sumnje. To u novije vrijeme posebno dolazi do izražaja u vezi s programiranjem, u vezi s nastojanjem da se prije svega stvori model i da se u skladu s određenim modelom, koji uvijek mora biti u određenom smislu zatvoren, stvori i metodologija i strategija i da se bude precizan jer onda kada si precizan onda si i znanstven, možeš zauzeti poziciju eksperta, koristan si, praktičan i, dapače, tada se javlja predodžba — rekao bih iluzija — da se nalazimo izvan svega toga skupa u jednom zrakopraznom prostoru i da možemo djelovati kao eksperti i biti vrlo korisni, itd. Ta je struja veoma snažna u sociologiji, ali s druge strane sociologija kao znanost u društvu koja želi da ga shvati u totalitetu nikada se na tome ne može zaustaviti. Ako bi se na tome zaustavila, onda uopće ne bi bila interesantna i privlačna za mlade ljude.

Naime, interesantno je da velika ekspanzija sociologije nastaje uvijek u vrijeme preturbacije, kada dolazi do izražaja nešto drugo što se proceduralno ne može predvidjeti, kada se nalazimo u takvoj situaciji da svi odjedanput kažu — pa mnogo smo istraživali, napravili smo modele, čitavu strategiju itd. i dogodilo se nešto što uopće nitko nije predviđao. Tako se, recimo, dogodilo 1968. godine kad nisu samo modeli, koji su tada bili izgrađeni došli u pitanje, već je cjelokupna strategija i metodologija došla u pitanje.

Kada sam nešto rekao o odnosu znanosti i filozofije, odnosno odnosu sociologije i filozofije, onda sam imao namjeru da raspravljam u tom planu jer mi se čini da se razlika između znanosti, u ovom slučaju sociologije i filozofije, upravo sastoji u tome da znanost ima preciznu proceduru, što

ona može programirati, što se po prilici unaprijed može reći kojim putem ćemo doći do rezultata ako želimo otkriti što je uzrok raka. Međutim, kad se nađemo pred filozofskim pitanjem, onda se nalazimo veoma često u položaju čovjeka koji ne zna zapravo o čemu se radi. Dakle, tada nemamo unaprijed datu čitavu proceduru, nemamo čitav model, čitavu aparaturu i onda dolazimo u situaciju u kojoj analitička orijentacija nužno dolazi u pitanje.

Zato mi se čini da je odnos između filozofije i sociologije kao znanosti izvanredno značajan i da uvijek moramo imati u vidu, ukoliko sociologija želi da bude znanost o društvenom totalitetu, da ona ne smije isključiti i ovaj drugi momenat i baš zato jer ga ne smije isključiti ne može biti potpuno precizna, ne može biti znanost koja potpuno programira i potpuno sve predviđa, jer joj se uvijek događa da je iznenađena i da nije uopće predvidjela ono što se u određenoj situaciji dogodilo.

Tu se govorilo i o paradigmi. Normalno je i jasno da svaki čovjek koji radi na znanstvenom području i ukoliko ga to stvarno privlači, koji živi s tim, da teži prema modelima i eksplikacijama, koje će mu dati mogućnost da što bolje i jasnije objasni. U tom pogledu Marx je stvarno čovjek — zadržao bih se samo na znanstvenom području — koji je stvorio nešto u vidu paradigme ali on se nije na tome zadržao. Razmišljao sam i čini mi se da ukoliko se može govoriti o njegovoj paradigmi nju se može u izvjesnom smislu suziti na paradigmu proučavanja klasne strukture i klasne borbe. Međutim, kod Marxa imamo i tzv. toplu struju, utopiju, određenu viziju i zato u marksizmu imamo neprestano suprotnost između anglosaksonske orijentacije koja je izvanredno prisutna kod Botomora, koji hoće Marxa predstaviti upravo na taj način i, s druge strane, Lukacsa i ostale koji imaju viziju komunističkog društva itd. Prema tome, to je ta suprotnost koja uvijek postoji i mora postojati. Ja se sad bavim s tim da napišem nešto kao nekakvo uvođenje u sociološko razmatranje i osjećam da neprestano klizim prema području socijalne filozofije. Čini mi se da svako temeljito uvođenje u sociologiju kao znanost, ukoliko želi da zahvati društvo i strukturu sistema i pokret, mora imati elemente socijalne filozofije.

GROZDANA MANCE:

Izražavam zadovoljstvo s raspravama koje vraćaju poljuljani osjećaj digniteta profesije. To me je ponukalo da upozorim na jedno nespomenuto područje koje vapi za organiziranom akcijom socioloških društava. Riječ je o istraživačkoj aktivnosti izvan znanstvenih institucija koja je uglavnom neverifikabilna.

Danas ni znanstvene institucije a ni sociolozi kao profesija ne mogu pretendirati na isključivo pravo istraživanja. Sve je veći broj ljudi raznih profesionalnih profila i raznolikih resursa znanja koji se hvataju u koštac s pojavama oko sebe, prikupljajući kojekako podatke o tim pojavama, donoseći sudove o njima i planirajući društvenu akciju radi mijenjanja feno-

mena. Ta se moderna tendencija hrani na samoupravljanju i bilo bi nerazumno suprotstavljati joj se s pozicija tradicionalističke koncepcije koja inzistira na razlikovanju profesionalno posvećenih s jedne, i laika s druge strane. (Utoliko više što i unutar profesije — slijedimo li Šušnjićevu kategorizaciju — ima radova koji ne zadovoljavaju kriterije sociološkog istraživanja.)

Ali Sociološko društvo, pa i sociolog pojedinac, mogu i morali bi mnogo učiniti na unapređivanju društvenog istraživanja, ma gdje se ono izvodilo. Jer, svakodnevno se suočavamo s niskom razinom prikupljanja podataka, s neznačajkom interpretacijom, često i s neetičkim baratanjem istrignutim nizom podataka i zanemarivanjem bilo kakve usporedbe koja bi ih posebno osvijetlila. Potreban nam je, dakle, neki program, organizirano nastojanje upravljeno razvijanju kulture prikupljanja i služenja s podacima.

U tom smislu dobro bi došle rasprave u Sociološkom društvu i o istraživanju koje nastaje izvan znanstvene institucije i mimo znanstvenih fondova, oživljavanje institucije recenzije, objavljivanje (dakle izlaganje javnoj verifikaciji) radova i recenzija, kao i razni drugi oblici takozvanog povezivanja znanosti i privrede.

Ukratko, želim upozoriti na još jedno mjesto prekida komunikacije o čemu je bilo mnogo riječi na ovom savjetovanju. Također, to je apel za intenziviranjem aktivnosti na unapređivanju empirijskog istraživanja.

MIROSLAV RADOVANOVIĆ:

Slušajući ovu veoma zanimljivu diskusiju koja, u stvari, podseća na našu generalnu debatu i opšti sintetički osvrt na ono što se ovde dešavalo ova dva dana, i slušajući ovo nadahnuto izlaganje profesora Tadića, zaokupljen sam pitanjem: šta i kako raditi u mirnim ili svakodnevnim situacijama i dosadno standardizovanim vremenima? Razmišljajući o tome dolazim do zaključka da su sociološka delatnost i sociološko znanje slojeviti i polivalentni. Sociološko znanje je slojevito jer u njemu imamo: 1) socijalno-filozofski ili vrednosni sloj koji može biti humano-emancipatorski, otvoreno ili prikriveno socijalno-kontrolni, 2) empirijsko-kvantitativni ili sloj pozitivnog znanja, 3) hermeneutički sloj, 4) zdravorazumski sloj. Kolega Hodžić je primetio da zdrav razum ne spada u nauku. Slažem se s tim. Međutim, šta da radimo s tim kada je situacija takva. Ja, naime, tvrdim da ima dosta univerzitetskih udžbenika sociologije (pa čak i čitavih »socioloških škola«) s mnogo izdanja koji su pisani pretežno sa zdravorazumskih pozicija. Neki su čak ispod nivoa kultivisanog zdravog razuma i, kako sam to jednom prilikom rekao, jedina potencijalno korisna funkcija bi im bila u tome što bi mogli da posluže kao efikasno sredstvo za odvikavanje od prekomjernog čitanja. Ali, pošto ovaj problem u našoj sredini ne postoji, otpada i ova potencijalno korisna funkcija ovih udžbenika.

Mislim da ova kritika empirijske sociologije i pozitivnog znanja, bez obzira na to što je ona i meni lično bliska i razumljiva i bez obzira na njene plemenite i humano-emancipatorske pobude, u izvesnom smislu ipak je jednostrana i teško prihvatljiva. Empirijska i kvantitativna komponenta, orijentacija ili usmerenost sociološkog znanja nije i ne mora biti nikakva slabost. Pozitivno znanje je njena prednost. Mogućnost merenja i kvantitativnog izražavanja fundamentalnih, atributivnih i relacionih obeležja proučavanih društvenih pojava približava sociologiju preciznosti, objektivnosti ili egzaktnosti prirodnih nauka. To je njena posebna vrednost i objektivna prednost koju treba razvijati i dalje usavršavati bez ikakvog osećanja nelagodnosti ili »nečiste savesti« pred nekim lako čitljivim, maštovitim ali teorijski nedisciplinovanim i često komotnim umovanjem koje ni na šta ne obavezuje. U nas, kao i u svetu (»frankfurtovci« su tipičan primer) ima sociologa koji su u nju ušli iz filozofije. Neki su i posle toga ostali filozofi i vrsni esejisti koji sociologiji stalno prigovaraju zašto je sociologija, kada je lepše i otmenije biti emancipatorska filozofija i lako čitljiva esejistika. Svakako da je lakše čitati poetski pisan esej nego statističke procenite i tabele kao što je zanosnije voleti mladu ženu nego damu u podmaklim godinama. Ali, kao što ne možemo »ukinuti« postarije dame ne možemo se lišiti ni pozitivnog znanja.

Možda je čak istina da je u odnosu na teorijsko znanje, empirijsko znanje nižeg kvaliteta. S druge strane, neosporna je istina da je pružena mogućnost da se u sferi nauke izračunavaju procenti, ukrštaju obeležja i prave kojekakve tabele omogućila pristup nauci uopšte pa i sociologiji, jednom relativno velikom broju ljudi kojima tamo verovatno i nije mesto. Kada bi u nauci zavladao struja o kojoj sam govorio, neki muškarci i žene »kvantolozi« ostali bi verovatno bez posla u nauci pa i sociologiji. Ali, bez pozitivnog znanja se ni tada ne bi moglo.

Ako recimo hoćemo da saznamo tko je tko (formalno i neformalno), ovde na Odseku za sociologiju ili da saznamo strukturalna i radno-funkcionalna obeležja nekog radničkog saveta, mi to ne možemo utvrditi nikakvim umovanjem ne samo zdravog nego ni filozofskog razuma. Moramo jednostavno prebrojati i pitati ljude, utvrditi i kvantitativno izraziti njihova obeležja.

Ukazivanje na misao i značaj empirijskih istraživanja ne znači nikakvo opravdavanje ideologije i prakseologije vulgarnog empirizma i pojednostavljenog anketarskog modela istraživanja u kome se od ispitanika zahteva da kažu »zašto, šta i kako« u stvaarnosti jeste, a anketar se javlja kao prikupljač, aranžer ili režiser odgovora ispitanika. Odgovori ispitanika se iskazuju i prikazuju kao nauka. Danas pre podne, u diskusiji sam podsetio da smo pre petnaest godina u ovoj istoj zgradi (uoči savetovanja u Ohridu), vodili skoro potpuno istu diskusiju. Kada bismo uporedili tadašnju i sadašnju diskusiju o ovom pitanju, čini mi se da se skoro i nismo makli s mesta. To znači da ovo pitanje spada u jedno od »večnih« i teških pitanja koje će i dalje biti predmet naših rasprava i divergentnih pogleda.

Rekao bih i nekoliko reči o tendencijama razvoja sociologije u svetu.

Osnovna obeležja najnovijeg razvoja svetske sociologije mogli bismo, po mom mišljenju, sažeti u sledeće tri tačke:

1. To je sve veća marksologizacija savremene građanske sociologije, sve veće i šire prisustvo marksističke teorije. Pre dve-tri decenije bilo je dosta udžbenika sociologije u kojima Marx, Engels i Lenjin nisu uopšte ni spominjani. Danas je to sve ređi slučaj, mada je Lenjinova misao i doprinos razvoju sociologije još uvek prečutkivan s poznatim klasno-buržoaskim predumišljajem. Ovo sve veće rasprostiranje i uticaj marksističke sociološke misli nije toliko zasluga nas sociologa-marksista koliko savremene prolongirane krize građanskog društva koja logikom nužnosti vodi k Marxovoj misli o prirodi klasnog društva.

2. Drugo bitno obeležje sociologije jeste sve veća diferencijacija — kako unutar opšte sociološke teorije tako i unutar posebnih socioloških disciplina. Unutar opšte sociološke teorije danas više nema jedne vladajuće teorije kao što je doskora bio slučaj s funkcionalizmom već pored njega imamo i razne druge struje ili orijentacije kao što su: fenomenološka struja, radikalna sociologija, refleksivna, kritička, dijalektička sociologija, socijalni dramatism, neoevolucionizam i razne druge struje. S druge strane umnožava se i broj posebnih socioloških disciplina. Ranije ih je bilo oko desetak a danas ih je oko pedesetak. Ono što danas nedostaje jeste stvaralačka, dijalektička neeklektička integracija i sinteza kako u sferi opšte sociološke teorije, tako i u sferi posebnih socioloških disciplina.

3. Treće obeležje sociologije ili savremene sociološke situacije jeste sve veći proces internacionalizacije sociologije. Sociologija danas više nije isključivo anglosaksonska disciplina ili pretežno severno-američka, nije više ni pretežno evropska, ona sve više širi svoj krug i postaje međunarodna i svetska. Proces njene sve veće internacionalizacije u budućnosti biće pojačan stupanjem na svetsku scenu zemalja trećeg sveta i uspešnom delatnošću Međunarodnog udruženja sociologa (ISA) i njegova 34 istraživačka komiteta kao i nacionalnih socioloških udruženja. Ovaj naš plodni skup pokazuje da mi imamo potencijala i snagu da i Jugoslovensko udruženje za sociologiju izađe iz višegodišnje krize i pasivnosti.

PETRE GEORGIEVSKI:

Što se tiče današnjeg razvoja sociologije u svetu, možemo razlikovati nekoliko jasnih tendencija. U okviru građanske sociologije postoje više uticajnih struja koje su zavisne od sredine i perioda u kojima se izražavaju. Te osnovne uticajne struje u građanskoj sociologiji jesu, kao što je poznato, funkcionalizam i strukturalizam u sociološkoj teoriji i ekstremni empirizam u sociološkim istraživanjima. Te građanske sociološke struje, kao i teorijska shvatanja koja su razvili Gehlen, Freyer, Schielsky, Bertalanffy, Dahrendorf i drugi spadaju u takozvane konzervativne pravce jer predstavljaju ideološki izraz konzervativnih klasnih snaga i interesa i više

su okrenute prošlosti nego sadašnjosti i budućnosti. Sledeći pravac koji je značajan za razvoj sociologije na Zapadu, jeste marksistička orijentacija koja se sve više usmerava ka kritici postojećeg kapitalističkog sistema otkrivajući, pri tom osnovne društvene protivurečnosti u njemu (H. Lefebvre, Gorz, S. Bowels, A. Lettieri, S. Keller, N. Poulantzas i dr.). Međutim, treba istaći da su se u okviru marksističke orijentacije u sociologiji na Zapadu razvile razne tendencije počev od takozvane strukturalističke («strukturalni marksizam» — L. Althusser, M. Godelier i drugi), koja nastoji zaobići čoveka do te mere da i samog Marxa proglašava »antihumanistom«, koja je i teorijski neplodna a u praksi štetna — negirajući klasnu borbu i revoluciju, kao pokretačke snage u kapitalističkom preobražaju društva — pa sve do one tendencije koja se javlja u okviru socijalističke internacionale i koja je prvo izbacila iz marksizma Lenjinovo učenje, a već ima i nagoveštaja nekih socijalističkih pokreta da se i sam termin »marksizam« izostavi iz njihovih programa. Ipak, smatram da sve ovo ne dovodi u pitanje sam pojam i celinu marksizma, kao što hoće da istakne H. Lefebvre u svom članku »Le marxisme eclate« u časopisu »L'homme et la société«.

Razvoj sociologije u istočno-blokovskim socijalističkim zemljama, posebno u SSSR-u, pored toga što je u poslednjoj deceniji i po značajno uznapredovao (posebno na planu istraživanja), ipak je još uvek ostao pod snažnim uticajem Staljinovog dijamata tako da je više apologetski usmeren ili, bolje rečeno, taj razvod vodi k »partinomijalnoj« (partynomial) sociologiji — da upotrebim jedan termin Z. Baumana. Naime, Z. Bauman polazeći u svom shvatanju socijalne strukture u postojećim istočnim socijalističkim zemljama od modela strukture moći (model of the power structure), a pri tom odbacujući model socijalne stratifikacije, preporučuje termin »partynomial« s ciljem da opiše tip autoriteta koji je karakterističan za postojeća socijalistička društva. Ovaj termin je izgrađen po analogiji s M. Weberovom kategorijom »patrimonijalne vlasti« (ili »patrimonijalnog autoriteta«). Po Z. Baumanu, u tim društvima postoje dva osnovna antagonistički suprotstavljena tipa strukture moći: birokratski i klasni. Prvi je tip strukture moći »stvoren na nivou autoriteta društvenog sistema i potiče od partije (zbog toga parti — monial) kao glavni oslonac kontrole i prodira kroz čitavo društvo... »Birokratizam, u krajnjoj liniji, ima svoje korene u patrimonijalnom vladanju.« (Z. Bauman, *Officialdom and Class...*, u knjizi »The Social Analysis of Class Structure«, edited by Frank Parkin, Tavistock Publication Limited, London 1974.) To su, u stvari, društveno-političke osnove sociološkog apologetizma u etatističkim oblicima socijalizma.

Svakako da i u razvoju jugoslovenske sociologije ne samo što postoje uticaji tih fragmentarno pomenutih orijentacija u razvoju sociologije u svetu, već u određenim fazama njenog razvoja jasno su se ocrtavale kao određene posebne sociološke struje počev od funkcionalizma, empirizma, preko socijalnog antropologizma pa sve do »partinomijalizma« ili apologetizma. Između ovih struja probijala se marksistička orijentacija u sociologiji koja je podjednako posvećivala pažnju razvoju sociološke teorije i

socioloških istraživanja i njihovom povezivanju u samom procesu istraživanja. Razume se da je neophodno da se opsežnije prouči taj problem, naročito koji su sve društveno-politički i kulturni uslovi koji su uticali na pojavu ovih socioloških struja, s jedne strane, a koji su spoljni teorijsko-metodološki uticaji prethodno navedenih tendencija u razvoju sociologije u svetu, s druge strane. Ovakva jedna studija koja bi obuhvatila razvoj sociologije u SFRJ i u pojedinim republikama, predstavljala bi osnovu i podsticaj za raspravu ove vrste i za dalja istraživanja.

SRĐAN VRCAN:

Želim odmah naglasiti da sam pretpostavljao da će predmet naše diskusije biti suvremeno stanje sociologije u svijetu. Stoga, ono što namjeravam izlagati predstavlja moje viđenje suvremenog stanja u sociologiji u širim svjetskim razmjerima.

Kao polaznu točku za moja razmatranja uzeo bih jučerašnju tvrdnju profesora Supeka da sociologija danas u svijetu dobro stoji. Ali tu tvrdnju bih uzeo kao motto za jednu daleko kritičniju ocjenu suvremenog stanja u sociologiji u svijetu. Naime, mislim da sociologija danas u svijetu dobro stoji samo uvjetno, dok s nekog drugog stajališta očito ne stoji dobro. Drugim riječima, moje uvjerenje jest da se sociologija danas u svijetu s nekim stvarima dosta dobro nosi, ali u drugim stvarima podbacuje i upada u teškoće.

Ne bih htio posebno inzistirati na onome u čemu je jasno da sociologija danas u svijetu dobro stoji. O tome je govorio profesor Supek, ističući funkcioniranje međunarodnih organizacija sociologa, proliferaciju međunarodnih stručnih i znanstvenih skupova sociologa koji se danas organiziraju, veoma široke mogućnosti susreta i dijaloga sociologa na međunarodnoj razini sa sve širim rasponom moguće problematike koja ulazi u istraživačko obzorje sociologije. To je toliko jasno da su danas čak i neki specijalizirani skupovi iz sociologije koji se organiziraju na međunarodnoj razini dobili razmjere gotovo svjetskih kongresa. Na primjer, čini mi se da će na skupu s područja sociologije religije koji će se uskoro održati u Italiji biti isto toliko priloga i isto toliko učesnika koliko ih je bilo na svjetskom međunarodnom kongresu sociologa u Stresi.

Čini se da se može ustvrditi da sociologija dobro stoji danas u svijetu i po tome što se proširio krug onoga što je postalo predmet interesa sociologije u svjetskim razmjerima. To, dakako, ponajprije vrijedi za sve očitije i radikalnije otvaranje i otkrivanje problematike društava tzv. trećeg svijeta te društvenog razvoja ili nerazvoja u tim okvirima. I kad bi se današnje stanje u sociologiji usporedilo sa stanjem koje je postojalo šezdesetih godina, onda bi se vidjelo da je čitava problematika kao i šezdesetih godina bila tu, ali samo na periferiji sociologijskog interesa. Danas nije moguće pretendirati da je netko ozbiljan sociolog ako ne prati ono što

se danas raspravlja o problemima društvenog razvoja ili nerazvoja u dijelovima tzv. nerazvijenog svijeta. Usput bih spomenuo da je širenje interesa sociologije praćeno probijanjem nekih ranije dominantnih teorijskih okvira u kojima se pretežno razmatrala problematika tzv. nerazvijenog svijeta. To, prije svega, vrijedi za teorijske okvire koji su nudili teorije industrijskog razvoja i tzv. industrijskog društva, ili pak, teorije društvenog razvoja u središtu kojih su stajali problemi izgradnje nacionalnih elita kao ključni problem društava u razvoju, odnosno njihova obrnuta strana, tj. problematika izvora i mogućih dometa tzv. subverzija i subverzivnih društvenih pokreta u zemljama u razvoju. Danas su ovakvi okviri manje-više totalno probijeni, te je takva problematika izgubila ono značenje koje joj se ranije pridavalo. U tom smislu sociologiji danas u svijetu ide dobro i u tom smislu što se okrenula odlučnije i otvorenije prema problematici društava tzv. trećeg svijeta i njihovog mogućeg razvoja i nerazvoja.

Mislim da bi se jedan od pokazatelja »dobrog nošenja« sociologije u suvremenom svijetu moglo otkriti i u činjenici ekspanzije zanimanja za sociologiju i jačanje autohtone sociologijske imaginacije i u nekim evropskim društvima u kojima je ranije sociologija i sociologijsko istraživanje samo vegetiralo, ili je praktično postojalo samo kao izravna filijala i produžena ruka američkog sociologijskog establišmena. To su na prvom mjestu ona suvremena evropska društva u kojima je produbljivanje i protražiranje društvene krize potaklo i naglasilo potrebu razvijanja radikalno kritičke društvene svijesti i samosvijesti. Pri tome mislim, prije svega, na suvremeno talijansko društvo i suvremenu talijansku sociologiju, koja je, našavši se u posljednje vrijeme pred zaoštrenim i koncentriranim teorijskim i iskustvenim izazovima, u velikoj mjeri zaboravila gotovo čitav onaj kategorijalni aparat što ga je krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina uvezla iz SAD. Nešto slično moglo bi se uočiti i u španjolskoj sociologiji, barem po kontaktima koje sam do sada imao. Štoviše, mislim da bi suvremena sociologija u svjetskim razmjerima mogla dobiti izuzetno značajne nove poticaje i priloge upravo iz razvoja sociologijskih istraživanja teorijske i iskustvene naravi upravo iz tih zemalja.

Na kraju, jedan od pokazatelja da sociologiji »danas ide dobro« u svjetskim razmjerima našao bih i u obnovi zanimanja za marksizam i marksističku tradiciju u društvenim znanostima. Opasnost da se u sociologijskim teoretiziranjima uspostavi gotovo potpuni monopol jedne jedine teorijske orijentacije, ili jedne jedine teorijske paradigme, čija je opasnost prijetila pedesetih i početkom šezdesetih godina, danas je gotovo eliminirana. Prošlo je vrijeme kada se činilo da je biti funkcionalista u sociologiji značilo biti na razini najviših dometa sociologijske misli i razvoja sociologije te usvajati onu teorijsku poziciju koja je gotovo jedina posjedovala istinski intelektualni dignitet do te mjere da je to postalo u neku ruku stvar dobrog ukusa i duhovne pristojnosti u sociologiji. Također, prošlo je vrijeme kad je u nekim zemljama, biti marksista ili čak pridavati izuzetno značenje marksističkim idejama gotovo značilo pripadati nekoj navodno odavno izumrloj vrsti istraživača društva i intelektualaca, odnosno, još više poluintelektualaca. Za ilustraciju ovoga dovoljno je ukazati na promjenu u

stanju duhova u SR Njemačkoj, koja je nastupila krajem šezdesetih godina kada su čak i neki izdavači i knjižari, orijentirani prije k profitu, osjetili da se i na lijevo upravljenoj literaturi može dobro zarađivati zbog porasta interesa za takvu vrst literature.

Vjerojatno, ako bi se željelo napraviti potpunu listu svega onoga što govori da se danas sociologija »dobro nosi« u svjetskim razmjerima, moglo bi se nabrojiti i neke druge činjenice i pojave.

Sada bih radije upozorio o početku granice na kojima valjanost dijagnoze suvremenog stanja u sociologiji u svjetskim razmjerima u terminima »dobrog nošenja« jasno prestaje. Gledajući, sasvim formalno, morale bi se odmah roditi neke sumnje u ranije spomenutu dijagnozu već po tome što se zacijelo nije u sociologiji od kraja drugog svjetskog rata više i intenzivnije govorilo o krizi sociologije. Pri tome o krizi govore sociolozi koji se značajno razlikuju po svojim općim teorijskim orijentacijama i po svojim konkretnim društvenim situacijama u kojima djeluju. Jednom rječu, ispada da danas imamo situaciju u kojoj se navodno »dobro nosi« jedna znanost za koju mnogi ljudi, koji su čitav svoj život posvetili toj znanosti, tvrde da je u ozbiljnoj krizi. Čak i ako bismo prihvatili tezu da kriza u sociologiji nije nikakva novina od Augustea Comtea naovamo te da bi se sociologija mogla prije definirati kao znanost o krizi nego znanost o redu i poretku, ipak je očito da se sociologija danas u širim svjetskim razmjerima nalazi u krizi koja je produbljenija i zaoštrenija nego ranije i onda kad se prizna da je kriza prirodni pratilac i ingredijent sociologije. Ako se sociologija definira kao znanost o društvenoj krizi, ipak je jasno da se upravo danas za sociologiju oštrije nego ranije postavljaju kao ključna pitanja: znanost, za koga, znanost, za što, znanost za koje interese?, itd. kako je to na jednom mjestu formulirao talijanski sociolog F. Ferraroti.

Mogli bi se, istina, utješiti, pozivajući se na elegantno formuliranu tezu Igora Sergejevića Kona, da je kriza u suvremenoj sociologiji zapravo samo kriza iluzija pozitivističke znanosti, empirizma i funkcionalizma, te da je stoga nešto od čega je marksizam ostao gotovo po definiciji imun. Jer, po nekim mišljenjima koja nisu samo mišljenja Kona, kriza marksizma ne postoji, pa čak i ne može postojati, već eventualno može postojati samo kriza ljudi koji se bave marksizmom.

Moglo bi se tješeci se, utvrditi da suvremena kriza sociologije nije ništa drugo do prirodni izraz i odraz šire društvene krize, koja je danas zahvatila mnoga suvremena društva koja su se još jučer opisavala i doživljavala u sociologiji kao bitno nekrizna ili beskrizna društva. Treba, naime, priznati činjenicu da se sociologija i stanje duhova u sociologiji može s veoma dobrim razlozima promatrati kao neka vrst osjetljivog društvenog barometra, koji samo odražava i izražava postojeća društvena stanja šire naravi, čak do te mjere da se stanovite društvene neprilike i osobne sudbine pojedinih sociologa u situacijama društvene krize mogu razumijeti ponajprije u okviru onoga na što je Gramsci odavno duhovito upozorio iz zatvora: da poneki ljudi počesto misle da je barometar kriv što nadolazi nepovoljno i ružno vrijeme, te misle da je dovoljno blokirati barometar da

bi se blokiralo i nepovoljno i ružno vrijeme. Međutim, ovakvo objašnjenje lako dobija obilježja pravog stereotipa. Ne postoji nikakva neumitna nužnost po kojoj bi se svaka društvena kriza morala izraziti i kao kriza društvenih znanosti i kao kriza sociologije. Naprotiv, već su i Lenjin i Mannheim upozorili da u društvenom životu i povijesnom procesu postoje izuzetno povoljni i privilegirani trenuci kad se gotovo odjednom pružaju izvanredne mogućnosti dubokih uvida u postojeći društveni realitet i u one slojeve društvene zbilje, koji u takozvanim normalnim i statičkim prilikama ostaju teško dohvatljivi i nedostupni. Takve izuzetne i privilegirane trenutke zacijelo tvore stanovite društvene krize kad društvo na neki način otvara dijelove svoje utrobe i čini vidljivim i providnim i ono što je ranije bilo prikriveno i neprovidno. I u društvenim istraživanjima vjerojatno vrijedi isto ono što vrijedi i za brak. Naime, ponekad je dovoljno promatrati pet minuta bračnu svađu da bi se više saznalo o stvarnoj prirodi toga braka nego što se može saznati iz polugodišnjeg promatranja bračne dosade i rutine.

Suvremena kriza sociologije u širim svjetskim razmjerima javlja se ponajprije kao posljedica otkrivene i potvrđene slabosti sociologijskih dijagnoza i prognoza šire makrosociologijske naravi na razini najznačajnijih društvenih gibanja i promjena u suvremenim društvima. Može se, naime, ustvrditi da se do krajnjih granica otkrio i produbio razmak i rascjep između onoga što se dogodilo u socijalnom realitetu mnogih suvremenih društava naročito od kraja šezdesetih godina do danas i onoga što je bilo izričito ili prešutno sadržano kao teorijsko očekivanje u vladajućim teorijskim paradigmatama u sociologiji nakon drugog svjetskog rata. Stoga su mnoga teorijska očekivanja, koja su se ranije činila veoma plauzibilnim i visoko kredibilnim, bila demantirana samim tokom povijesnih i društvenih procesa. Druga teorijska očekivanja razotkrila su svoju jednostranost i ograničenost. Treća su na djelu pokazala da mogu funkcionirati samo kao post factum opravdanja onoga što se već samo po sebi dogodilo. I to uzimajući u obzir samo nekoliko primjera: od eksplozije crnačkih pobuna u SAD, studentskih gibanja, afere Watergate do obnove i proliferacije radničkih štrajkaških borbi u Italiji, Francuskoj itd., pojave onoga što se obično naziva terorizmom u nizu suvremenih industrijskih društava, općeg pada godišnjih stopa privrednog rasta pa ako hoćete — do onoga što se dogodilo i što se događa u Iranu ili u istočnoj Aziji itd.

Sve to nije bilo naslućivano ni kao mogućnost u okviru vladajućih teorijskih paradigmi koje su dominirale u sociologiji. Još manje je bilo u tim okvirima mjesta za očekivanje sadašnje krize tzv. socijalne ili asistencijalne države, pa i tzv. pravne države. U vladajućim teorijskim paradigmatama iz prošlog ili pretpošlog desetljeća bilo je malo mjesta za mogućnost neke dublje i trajnije društvene krize i stagnacije i još manje mjesta za mogućnost takvih pojava kao što su terorizam u industrijski visoko razvijenim društvima, odnosno kriminalizacije svakog radikalnijeg političkog neslaganja i svake radikalne političke opozicije.

To je ono što stoji ponajprije u ishodištu suvremene krize sociologije.

Treba, međutim, priznati da kriza suvremene sociologije ima i elementarna kriza marksističke orijentacije u društvenim znanostima i znanstvenim analizama suvremenih društvenih gibanja. Istina, kao što sam ranije spomenuo, suvremena je kriza mnogih industrijskih društava kasnog ili zrelog kapitalizma kao i kriza ranije vladajućih teorijskih paradigmi koje su funkcionirale kao teorijska alternativa marksizmu, obnovila interes za marksizam i marksističku pojmovnu aparaturu. U tom smislu došlo je do porasta svijesti da se suvremena društvena gibanja ne mogu primjereno i kritički istraživati, zanemarujući neke bitne kategorije i jedan tip teorijskog senzibiliteta koji je marksizam izvorno razvio. Ipak, to ne znači da i marksistička orijentacija nije zahvaćena krizom. Oni koji odbacuju mogućnost krize marksizma obično se pozivaju na čitav niz novih mislilaca i istraživača društva koji su se u novije vrijeme pojavili u pojedinim zemljama i koji danas razvijaju marksističku misao, zaboravljaju da je danas porastao broj marksista koji su se razočarali ili koji su upali u krajnju rezignaciju ili su zapravo zaboravili da su ikad bili marksisti te upotrebljavaju za analizu socijalnog realiteta u nekim suvremenim društvima kategorijalni aparat, koji s izvornim marksizmom nema ništa zajedničkog. Razočaranje i rezignacija nije nešto što bi danas bilo svojstveno samo ljudima koji su duboko vjerovali u ovu ili onu religiju. Razočaranje i rezignacija je nešto što je pogodilo značajan broj veoma umnih mislilaca i istraživača društva, koji su stajali na pozicijama marksizma i koji su u okviru tih pozicija pokušavali kritički istraživati i analizirati moderno društvo.

Ipak, u središtu suvremene krize marksističke orijentacije stoje dvije druge ključne stvari, barem kad se radi o sociologiji. Prvo, ta kriza je i proizvod činjenice da marksizam u analizi suvremenih zbivanja niz desetljeća upotrebljava neke stereotipe čija je spoznaja i prognostička vrijednost minimalna. Jedan takav stereotip je teza o općoj krizi kapitalizma, koja se pretvara u frazu kad se jednako primijenjuje na tridesete godine ovog stoljeća, na razdoblje pedesetih i početka šezdesetih godina i na razdoblje kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina. Ali, još više u središtu krize marksističke orijentacije stoje očite slabosti da se teorijski iziđe na kraj na zadovoljavajući i primjeren način sa sveukupnim povijesnim iskustvima dosadašnje izgradnje socijalističkih društava, posebno od onog trenutka kad je povijesno iskustvo na nezaobilazan način pokazalo da su i ta društva duboko proturječna i krizna, da društveni razvoj u takvim društvima ne ide jednom ireverzibilnom linijom stalnog i ubrzanog napretka te da su i stanja svijesti i u tim društvima veoma labilne naravi.

Drugi aspekt krize leži u nesposobnosti sociologije da dade značajniji doprinos razradi povijesno objektivno mogućih alternativa za organizaciju društvenog života i za rješavanje stanovitih neuralgičnih problema ljudskog kolektivnog življenja u uvjetima suvremenog svijeta. Istina, sociologija sama po sebi ne može pretendirati da daje gotove alternative i programe društvene akcije usmjerene na njihovu realizaciju, ali mislim da sociologija može dati svoj značajan doprinos u tom pogledu. Međutim, njezin dosadašnji doprinos bio je izuzetno ograničen. Sociologija je malo doprinijela razvijanju kritičke, anticipativne i projektivne društvene svijesti kao jed-

nom od bitnih elemenata realnih društvenih promjena. To je veoma značajno jer je karakteristično za današnje stanje u mnogim suvremenim društvima da a) postoji duboka i protrahirana društvena kriza koja je zahvatila mnoga područja društvenog života tako da mnogo toga što je ranije kako tako funkcioniralo danas više ne funkcionira ili ne ostvaruje predviđene učinke; b) da se produbila i povećana opća društvena konfliktnost čak i onda kad porast takve konfliktnosti nije doveo do usredotočivanja i kanaliziranja konflikata oko nekih jasno određenih pitanja; c) da se produbila i proširila svijest o potrebi i nužnosti dubljih društvenih promjena, d) da ne dostaju ni pojedinci ni društvene grupe koje su se anagažirale ili su spremne angažirati se na poslu ostvarivanja značajnijih društvenih promjena i preobrazbi; e) da je došlo do ekspanzije općeg društvenog nezadovoljstva i podizanja opće razine društvenog nezadovoljstva s postojećim stanjem stvari; f) da, međutim, postoji očiti nedostatak alternative i to akcijski djelotvorne i uvjerljivije alternative koja bi imala visoki motivacijski i agregacijski potencijal. U tom je smislu veoma zanimljiva konstatacija Millibanda koji, raspravljajući o situaciji u suvremenom britanskom društvu, kaže, da je s jedne strane posljednjih desetak godina došlo do očitog porasta društvene desubordinacije, nepokoravanja i nepoštivanja zahtjeva postojećeg društvenog sistema i sistemskih institucionalnih aranžmana, ali s druge strane, ne postoji uvjerljiva i djelotvorna alternativa, koja bi tu desubordinaciju mogla djelotvorno društveno i politički artikulirati, ima šire društveno značenje i ne vrijedi samo za suvremenu Britaniju. Stoga nema mogućnosti da se postojeće društveno nezadovoljstvo i postojeće tendencije desubordinacije pozitivno kristaliziraju i izraze u obliku jednog društvenog gibanja. O tome ponešto govore podaci o širenju političke apatije i političkog indiferentizma te stanovite odbojnosti prema politici i političkom uopće u nekim suvremeni društvima. Ali, a contrario, o tome svjedoče i najnovija nastojanja u katoličkoj crkvi pod utjecajem pape Wojtyła da se postojeće društveno nezadovoljstvo, apatija, indiferentizam i dezorijentacija iskoriste i artikuliraju u jednu, za mnoge neočekivanu obnovu religije i ponovni polet religijskog u mnogim društvima u kojima je religija u prošlom desetljeću bila očito u krizi.

Treći aspekt suvremene krize sociologije u širim svjetskim razmjerima leži u očitom slabosti suvremene sociologije da izgradi takva teorijska uporišta koja bi mogla poslužiti kao brane nadolazećem valu neokonzervativizma, svojevrsne konzervativne kontraofenzive koja je, po mom mišljenju, na djelu u nekim evropskim društvima, pa čak i pojavi i ekspanziji »nove desnice« koja postaje karakteristična za drugu polovicu sedamdesetih godina našeg stoljeća. Ta kontraofenziva, koja se danas može primijetiti na razini kulturnih i idejnih tendencija te na kretanjima proširenih raspoloženja i stanja duhova, dovodi po pravilu do jačanja iracionalizma i u društvenim znanostima.

Na kraju, četvrti aspekt krize jest u tome što su se uslijed burnih društvenih gibanja posljednjeg desetljeća jasno zaoštrile sve osnovne dileme i proturječnosti s kojima se sociologija zapravo suočava od svog formiranja. Tako se danas do kraja zaoštrila dilema između koncipiranja i

practiciranja sociologije kao znanosti o neslobodi — da upotrebim taj termin koji je nedavno upotrebio Z. Baumann — tj. znanosti o društvu koje postoji i funkcionira kao druga priroda i koja se stoga u odnosu na ljude kao pojedince uvijek nameće kao prisilna i nametljiva činjenica bez ikakvih alternativa i izbora te sociologije koja se zamišlja i prakticira kao znanost o slobodi, tj. o mogućoj slobodi. Isto tako, zaoštrena je dilema između koncipiranja i prakticiranja sociologije kao legitimirajuće znanosti koja post factum sveznanjem uvijek opravdava već postojeće društvene aranžmane, pridajući im naknadno obilježja prirodne nužnosti i neumitnosti i sociologije kao kritičke znanosti, koja, ako se i ne bavi ocrtavanjem utopističkih projekata o budućem društvu, usmjeruje svoju pozornost na dijalektu onoga što jest i ono što može biti. Također, zaoštrena je dilema između sociologije kao znanosti koja po pravilu na društvo gleda odozgo prema dolje te se faktički identificira tako s gledanjem onih društvenih slojeva koji stoje na vrhu društva i sociologije koja društvo promatra odozdo prema gore te u osnovi sa stajališta onih koji stoje dolje, u osnovici društva, pa i na dnu društva i koji se po pravilu javljaju kao »underdog« u društvenom životu i povijesti.

Nešto bih rekao i u vezi s onim što je kolega Dugandžija pisao o problemu svetog i svetosti. Smatram da kolegi Dugandžiji pripada zasluga što je našeo jedan problem kojim smo se mi do sada malo bavili u području naših teorijskih i iskustvenih bavljenja sociologijom religije. Međutim, to je problem koji je izuzetno značajan. Ako bismo nešto konkretnije govorili o problemu svetog i svetosti, morali bismo odmah istaknuti da, ako Marxov nauk o religiji želimo svesti na njegovu suštinu, da ga možemo shvatiti i kao nauk o sakralnom i sakralizaciji pa, ako hoćete, dogmatizaciji i fetišizaciji, koje su inherentne nekim društvenim odnosima i nekim društvenim stanjima. Najdublji sadržaj Marxova nauka o religiji i njegove kritike religije leži upravo u tome. U tom smislu mogli bismo ustvrditi da je Marxova kritika religija po svom najdubljem sadržaju kritika svega onoga što se u društvenom svijetu ljudi javlja pod ometačem svetosti te stoga i svakog oblika sakralizacije, bez obzira da li se sakralizacija konkretno javlja u svjetovnim ili u nesvjetovnim oblicima.

Isto tako treba voditi računa o činjenici da u građanskoj i akademskoj sociologiji već odavno postoji jedna tradicija sociologijskog teoretiziranja koja počinje s A. Comteom i ide do Parsonsa i Shilsa, pa i do nekih suvremenih simboličkih realista, poput Bellaha. Za tu tradiciju je karakteristično temeljno uvjerenje koje je na svoj način izrazio već A. Comte, tvrdeći da ni jedno društvo ne može trajati i funkcionirati ako se neke njegove središnje vrijednosti čine predmetom kritičkih istraživanja i stalnih rasprava. Comte je u suprotstavljanju prosvjetiteljstvu i kritikom prosvjetiteljskih ideja izričito naglašavao da nijedno društvo ne može trajati i funkcionirati ako ne postoji jedan sklop vrijednosti i ideja, koje su izuzete iz okvira mogućih javnih ispitivanja i propitkivanja te svih kritičkih rasprava. To isto shvaćanje nalazi se kasnije u Parsonsa, koji osnovu društvenog poretka nalazi u krajnjoj liniji u jednom sklopu općeprihvaćenih vrijednosti, koje su uvijek date na neupitan način. To još jasnije

tvrdi McIver, inzistirajući da se svako društvo u krajnjoj liniji temelji na jednom mitu. Na kraju, to ističe i Shils, naglašavajući da u korijenima i u središtu svakog društva stoji sveto te se svaki društveni sistem temelji na nečem što se drži svetim. I onda, dakako, u Shilsa postoji shvaćanje da intelektualci zapravo nisu ništa drugo nego moderni svećenici ili šamani koji su zaduženi da produciraju i reproduciraju to sveto, što inače leži u središtu društvenog života.

Upozoravam na sve ovo radi toga što mi se čini da se u posljednje vrijeme i u okvirima marksističkih rasprava o religiji počela polako provlačiti usputna teza da se u društvu ne može bez sakralizacije. Ta teza, međutim, ne može se izvesti iz izvorne marksističke tradicije: marksistička tradicija se kreće linijom koja je izravno suprotstavljena liniji koja započinje Comteom a završava Shilsom. Dopuštam da se može ustvrditi da marksizam, u tom specifičnom pogledu, stoji na jednoj bjelodano utopističkoj poziciji. Iz marksističke tradicije može se u najboljem slučaju izvesti samo zaključak da je stupanj sakralizacije u jednom društvu uvijek uvjetovan bitno povijesnim okolnostima društvenog života, rasporedom socijalnih snaga u tom društvu, mogućnošću realizacije određenih dugoročnih ciljeva, itd. Stoga sakralizacija u društvenom životu ljudi ne dolazi uvijek na isti način i u istim količinama. Zato se očito javljaju društva i društvene situacije u kojim imamo sakralizaciju dovedenu do najvišeg stupnja intenziteta i gotovo posvudašnje prisutnosti, ali se isto tako javljaju društva i društvene situacije s minimumom sakralnog i djelotvorne sakralizacije.

To, dakako, znači da bismo, u okviru marksističke misli, morali biti izuzetno oprezni prema nekritičnom preuzimanju općih stavova o tome da društvo kao društvo sub specie aeternitatis ne može bez svetog i bez sakralizacije. Naprotiv, morali bismo biti svjesni da nas marksistička orijentacija usmjerava da namjesto generalnih zaključaka o neumitnosti i univerzalnosti sakralizacije, istražujemo pod kojim konkretnim povijesnim okolnostima i u kojim se povijesnim i društvenim situacijama javljaju društva koja ne mogu trajati i funkcionirati bez stalno prisutne i maksimalno razvijene sakralizacije ovih ili onih aspekata ljudskog svijeta, te pod kojim konkretnim povijesnim okolnostima i u kojim se povijesnim i društvenim situacijama mogu pojaviti društva bez značajnije sakralizacije.

Mogli bismo se s razlogom zapitati: zašto inzistiramo na opreznosti kad je posrijedi sakralno i sakralizacija? Odgovor na ovo pitanje je dosta jednostavan: opreznost se nameće iz same prirode sakralnog i sakralizacije. Ne ulazeći u detaljniju analizu svih značajnih obilježja svetog i sakralizacije, mogu se ipak istaknuti neki momenti. Prvo, jedno od obilježja svetog i sakralizacije jest u tome što je sveto uvijek nedodirljivo i ne smije se nekažnjeno ispitivati i dovoditi u pitanje. Ispitivanje i dovođenje u pitanje onoga što se smatra svetim nije puka greška i nedostatak, već je težak grijeh, svetogrđe koje se mora kazniti na veoma strog način. U tom smislu, sakralizacija je proces u kojem se neki aspekti iz ljudskog svijeta pretvaraju u nešto sveto te samim tim postaju nedodirljivi i neupitni te se izuzimaju iz domena javnog ispitivanja i propitkivanja. Nadalje, sve ono što se drži svetim u odnosu na pojedinca razvija jedan specifični

odnos ili, još bolje, ono od pojedinca traži i zahtijeva jedan posve specifičan odnos. To je odnos koji bi se mogao opisati kao odnos predreflektirane i nereflektirane privrženosti. Sveto nije nešto čemu se može biti privržen samo nakon ispitivanja i razmišljanja. Ono traži bezuvjetnu i bezpogovornu privrženost. Sveto se prihvaća i mora prihvatiti unaprijed već po tome što se javlja kao sveto. Na kraju, za sveto je karakteristično da ono traži i totalnu privrženost i odanost. Sa svetim se ne može pogadati i njemu se ne može biti privržen samo parcijalno i u nekim osobitim situacijama. Naprotiv, ono se prihvaća totalno te mora prožimati čitavu ljudsku ličnost, u svim njenim životnim situacijama i životnim iskustvima. U tom smislu, sveto i sakralizacija u svakom društvu uvijek znače faktičku abdikaciju autonomije pojedinca, abdikaciju razumnosti pojedinca, abdikaciju njegove kritičnosti i sposobnosti da postavlja pitanja i traži odgovore. Stoga bih zaključio da treba, krećući se na tragu izvorne marksističke tradicije, odbaciti kao jedino moguću dilemu između »benigne« sakralizacije i »maligne« sakralizacije te između svetog koje ima dobroćudne karakteristike i konsekvencije i svetog koja ima zloćudne karakteristike i konsekvencije. Izvorna marksistička tradicija računa s nešto širim horizontom ljudskih povijesnih mogućnosti od mogućnosti fiksiranih u toj dilemi.